ავთანდილ სილაგაძე
თამარ ათანელიშვილი

მერკანტილისტური ეკონომიკური დოქტრინა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ავთანდილ სილაგაძე
თამარ ათანელიშვილი

მერკანტილისტური ეკონომიკური დოქტრინა

გამომცემლობა „უნივერსალი"
თბილისი 2007

ნაშრომში გამოკვლეულია მერკანტილისტური დოქტრინის წარმოშობა და განვითარება. კერძოდ, განხილულია მერკანტილიზმის განვითარების ძირითადი ეტაპები (ადრინდელი და გვიანდელი ანუ განვითარებული). შესაბამისად, გაანალიზებულია ჟ.ბოდენის, ა.მონკრეტიენის, ჟ.კოლბერის, თ.მენის, კამერალისტებისა და სხვათა შეხედულებები საგარეწველო პოლიტიკის, სიმდიდრის, ფულისა და ვაჭრობის შესახებ. კვლევაში გამოყენებულია ავტორებისა და სხვათა მიერ ქართულ და უცხოურ ენაზე გამოქვეყნებული ნაშრომები. იგი განკუთვნილია სტუდენტების, დოქტორანტების, ლექტორებისა და ასევე საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისათვის.

ყველა საქმიანი შენიშვნა, სურვილი და წინადადება ავტორთა მიერ გათვალისწინებულ იქნება მომავალ მუშაობაში.

რედაქტორი პროფ. ელგუჯა მექვაბიშვილი

რეცენზენტები: პროფ. პარმენ ლემონჯავა
ასისტ-პროფ. ზინაიდა სოხაძე

ნაშრომი განხილულია და მოწონებულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის სარედაქციო-სამამომცემლო საბჭოს მიერ (სხდომის ოქმი №3, 17.07.2007წ.)

გამომცემლობა „უნივერსალი", 2007
თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

© ავთანდილ სილაგაძე, თამარ ათანელიშვილი, 2007

ISBN 978-9941-12-017-6

შინაარსი

შესავალი 4

1. კაპიტალიზმის განვითარება და საზოგადოებრივი ცვლილებანი 9

2. მერკანტილიზმის განვითარების ძირითადი ეტაპები 12

2.1. *ადრინდელი მერკანტილიზმი* 14

2.1.1. ნიკოლო მაკიაველი (1469-1527) 14

2.1.2. უილიამ სტაფორდი (1554-1612) 17

2.1.3. ჟან ბოდენი (1530-1596) 17

2.2. *განვითარებული მერკანტილიზმი* 19

2.2.1. ანტონიო სერა (1580-1650) 19

2.2.2. ჯონ ჰეილსი (1584-1656) 22

2.2.3. თომას მენი (1571-1641) 23

2.2.4. ანტუან მონკრეტიენი (1575-1621) 27

2.2.5. ჟან-ბაპტისტ კოლბერი (1619-1683) 30

2.2.5.1. ფინანსების, სამრეწველო პოლიტიკის, ფულისა და ვაჭრობის შესახებ 36

2.2.5.2. კოლბერიზმი 45

3. კამერალიზმი 47

3.1. *ფილიპ ვილჰელმ ფონ ჰორნიგი (1638-1712)* 48

3.2. *იოჰან ჰეინრიხ ფონ იუსტი (1717-1771)* 50

4. კეთილდღეობის ამაღლებისა და დემოგრაფიული პოლიტიკის შესახებ 52

5. ფინანსური პრობლემები 56

6. მერკანტილიზმი და ადამიანთა გაუცხოება 61

ლიტერატურა 64

შესავალი

შუასაუკუნოვანმა პერიოდმა, რომელიც შედარებით სტატიკური იყო, ბოლო წლებისთვის დამახასიათებელი სწრაფი ცვლილებებისგან განსხვავებით, XIV-XV-სს-ში დააჩქარა თავისი მოძრაობა თანამედროვე ეპოქისკენ. ამ ორი პერიოდის თანდათანობითი და ნელი შერწყმის გამო, სპეციალისტები სხვადასხვა აზრს გამოხატავენ ახალი პერიოდის დაწყებასთან დაკავშირებით. ზოგიერთი შუა საუკუნეების ეპოქის დასრულებას XIII ს-ის დასასრულს უკავშირებს არა მეთოთხმეტეს, როგორც ამას უმრავლესი მწერლები აკეთებენ. „მეცამეტეს“ მოიხსენიებენ როგორც ორ ეპოქას შორის გარდამავალ პერიოდს, რადგან ორი საუკუნე იყო შუა საუკუნეების ხანის დეკომპოზიციისა[1] და ახალი ეპოქის მნიშვნელოვანი ელემენტების ინკუბაციის[2] შერწყმა.

გარდამავალ პერიოდში წმ. თომა აქვინელის შეხედულებები, რომლებიც საინტერესო ზნეობით და არარაციონალური თვისებებით გამოირჩეოდა, შეიცვალა საპირისპირო იდეებით. კოსმოპოლიტიზმის იდეამ თავისი მნიშვნელობა დაკარგა; ფეოდალური სისტემის პარტიკულარიზმი[3] შეიცვალა ცენტრალიზებული სახელმწიფოს ეფექტური ხელმძღვანელობით. სასულიერო ძალამ დაკარგა თავისი ზნეობრივი კონტროლის განხორციელების შესაძლებლობები და გამდიდრების სურვილი გაიზარდა. პროვინციონალიზმი აღარ დომინირებდა ეკონომიკურ საკითხებში.

შუასაუკუნოვანი ინსტიტუტების განვითარების პიკზე მამულები და მუნიციპალიტეტები ეკონომიკურ ცხოვრებას აკონტროლებდნენ. ქალაქებში დომინირებდნენ ორგანიზაციები; ინდუსტრიის[4] სფეროს თითოეული ხელმძღვანელი და მუშა საკონტროლოდ ერთ მაორგანიზებელ სტრუქტურაში მოექცა. საქმეთა მართვა შესაძლებელი იყო

---

[1] კომპოზიცია (ლათ. kompositio) – შედგენა.

[2] ინკუბაცია (ლათ. incubatio) – გამორეკა

[3] პარტიკულარიზმი (ლათ. partikularis – ნაწილობრივი, ცალკეული) – სახელმწიფოს ზოგიერთი ნაწილის განცალკევებისაკენ მისწრაფება.

[4] ინდუსტრია (ლათ. industria – საქმიანობა) – მანქანური ტექნიკით აღჭურვილი მრეწველობა.

საქონლის, ფასების, ხელფასების, სამუშაო საათების და სხვა დეტალების უკვე შემუშავებული მარეგულირებელი სისტემით.

კერძო მამულები ძირითადად თვითმართველობას დაემორჩილა და მანორიალ-ურმა[1] ორგანიზაციამ ქალაქის ცხოვრების სტილი განაპირობა. მათი დასაქმების ძირითადი სფერო სოფლის მეურნეობა იყო, მაგრამ ადამიანები პარალელურად სხვა საქმიანობასაც მისდევდნენ. ქალაქის თუ ქვეყნის თვითკმაყოფილების მახასიათებლები განაზღვრავდნენ ლოკალიზმის გამოვლინების არეალს. ქალაქების გარეომცველი ტერიტორიები ათვისებული იყო მოქალაქეთა შრომით-საორგანიზაციო სტრუქტურების მეთვალყურეობის ქვეშ. ქალაქებისა და მამულების ვიწრო წარმოებებში ჩართული იყო ისეთი ტექნიკა, რომელიც სულ მალე ცვლილებების შედეგად უფრო ეფექტური ევოლუციური მოწყობილობებით შეიცვალა.

შუა საუკუნეებში მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა სოფელში მცხოვრები გლეხი იყო, მაგრამ შედარებით მცირერიცხოვანი ქალაქების მოსახლეობის რიცხვი ნელ-ნელა იზრდებოდა და სიმდიდრისა და პოლიტიკური გავლენის წყალობით მნიშვნელოვან ძალაუფლებას იძენდა. აზნაურთა ხელში მოექცა სიმდიდრისა და კონტროლის ძალა, რადგან მიწა შემოსავლის მთავარ წყაროს წარმოადგენდა; მაგრამ ქალაქების სიმდიდრე უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე ქვეყნის. სიმდიდრე უმაღლეს მატერიალურ კეთილდღეობაზე მეტყველებდა. ქალაქები პროგრესის ცენტრებად იქცნენ, რითაც მოვლენათა განვითარებას აკონტროლებდნენ. შემდგომში განვითარდა ხელოვნება და ახალმა გამოგონებებმა იჩინა თავი. მჭიდრო ურთიერთობებმა, მშვიდობამ და თავისუფლებამ გონების განვითარება დააჩქარა, შექმნა უფრო ლიბერალური აზროვნება და წააქეზა ეკონომიკური საკითხების მეთოდიკის ძიებისა და გაუმჯობესების პროცესები. მაშასადამე, საქმე გვაქვს პრაქტიკულ ფერმენტთან[2], რომელიც გაფართოებას და განვითარებას იწვევს.

---

[1] მანორი (ლათ. manor) – შუა საუკუნეების ინგლისში – ფეოდალური მამული.

[2] ფერმენტი (ლათ. fermentum) – ორგანული ნივთიერება, რომელიც წარმოიქმნება ცოცხალ უჯრედში და ხელს უწყობს ორგანიზმში მიმდინარე ქიმიური რეაქციების აჩქარებას.

ეროვნული რეგულირება. რადგან ნ.მაკიაველისა და ჟ.ბოდენის ძლიერი სახელმწიფოს შექმნის ინტერესები ემთხვეოდა, მერკანტილიზმი, რომელსაც ეკონომიკური ძალებით შეეძლო ქვეყანა გაეძლიერებინა, მათ მიზანთან ჰარმონიულობაში იყო. მერკანტილიზმი შედგებოდა დოქტრინების ნუსხისაგან, რომლებიც ერთდროულად არ განვითარდა; არც ვინმეს განუმარტავს მისი განშტოების ფაზები 1767 წლამდე. ამ წელს, როდესაც მერკანტილისტური დოქტრინის აღორძინების პერიოდმა ჩაიარა, სერ ჯეიმზ სტიუარტმა (1712-1780) გამოაქვეყნა სრულყოფილი და სისტემატური მიმოხილვა „პოლიტიკური ეკონომიის პრინციპების გამოკვლევა“.

მერკანტილიზმი წესების მიხედვით იყო დარეგულირებული. მის მრავალ შემადგენელ დოქტრინას შორის ჩართული იყო ეროვნული დოქტრინა, დოქტრინა დაბალი ანაზღაურებისა და იაფი საკვების შესახებ მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული მრავალრიცხოვანი მოსახლეობის თეორიით და დოქტრინა ინდუსტრიულ უპირატესობებზე. საგარეო ვაჭრობა ეკონომიკურ საქმიანობათა სათავეში მოექცა, ხოლო სოფლის მეურნეობა ბოლოში. ამ თეორიის მიხედვით, ძვირფასი ლითონები შეადგენენ ქონების ყველაზე მნიშვნელოვან და სასურველ ნაწილს, და რომ ვაჭრობის დადებითი ბალანსი განსაზღვრავდა ოქროსა და ვერცხლის მომარაგებას ქვყანაში. სახელმწიფო პოლიტიკად იქცა მწარმოებელთა დაცვა და დოქტრინა იმის შესახებ, რომ სუვერენიტეტი უზრუნველყოფს სახელმწიფოს მოთხოვნებს ეროვნული წყაროების განვითარებით. მერკანტილიზმი პრაქტიკაში დამკვიდრდა; მის დოქტრინებს ფილოსოფოსები არ განმარტავდნენ. ისინი დამკვიდრდა სახელმწიფო მოღვაწეებისა და ბიზნესხელმძღვანელების ქმედებების შედეგად.

მერკანტილისტების დოქტრინის მიხედვით, ძლიერი სახელმწიფო აუცილებელია კომერციული შეზღუდვების გადასალახავად და ვაჭრობის ინტერესების დასაცავად. სახელმწიფოზე დამოკიდებულება იმდენად რეალურია, რომ ჩნდება არგუმენტი იმის თაობაზე, რომ პოლიტიკური გაერთიანებაა ერთადერთი გამოსავალი, რომელიც ეკონომიკურ საქმიანობებში იძებნებოდა. მაგრამ არ უნდა

დაეშვათ მისდამი სრული დაქვემდებარება, რადგან პოლიტიკური ინსტიტუტების ცენტრალიზაციაში კაუზალური[1] გავლენა შუასაუკუნოვან ეკონომიკურ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებების შედეგი იყო. განსხვავებული ინდივიდუალური სავაჭრო ინტერესები უპირატესობას ძლიერ სახელმწიფოში ხედავდნენ, თუ ეს სახელმწიფო ეფექტურად კონტროლირდებოდა გარკვეული ჯგუფის მიერ; შედეგად, მათ ყველას შეეძლოთ კითხვის ნიშნის ქვეშ დაესვათ ვაჭრის სიმდიდრისა და ეროვნული აღორძინების იდენტურობის საკითხი. ეს არის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინსტიტუტებს შორის, აგრეთვე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ იდეებს შორის ურთიერთქმედების ერთ-ერთი მაგალითი.

ქვეყნის ეროვნული სიძლიერე უშუალოდ დაკავშირებულია მის სიმდიდრესთან და მოსახლეობასთან. ერის გასაძლიერებლადაც ორი რამ ითვლებოდა აუცილებლად — სიმდიდრე და მოსახლეობა. რაკი ვალრიცხოვანი მოსახლეობა მოემსახურებოდა როგორც ომის, ასევე დოვლათის შექმნის მიზნებს. ეს კი გამოგონებების, წარმოების აუცილებლობას შექმნიდა და ერს სიმდიდრეს მოუტანდა. ამის გამო, იმიგრაცია მისასალმებელი იყო და იმიგრანტებისათვის თანაბარი უფლებების მინიჭება ამართლებდა, ვინაიდან გაუმჯობესებული ინდუსტრია ყველა მოქალაქის საკეთილდღეოდ იმოქმედებდა.

ამ მიდგომებში დიდი მნიშვნელობა არ დაეთმო ანაზღაურების სპეციფიკაციას, მაგრამ ყველგან, სადაც ნაგულისხმევი იყო მერკანტილისტური არგუმენტი, ნათელი იყო, რომ ანაზღაურება დაბალი უნდა ყოფილიყო და საკვები იაფი. დაბალი ხელფასები პროდუქტზე დაბალ ფასს შეინარჩუნებდა და უცხოელ კონკურენტებზე მათი უფრო იაფად გაყიდვის საშუალებას მისცემდათ. საკვები აუცილებლად იაფი უნდა ყოფილიყო იმისათვის, რომ ხელფასიც დაბალი შენარჩუნებულიყო. იაფი ნედლეულიც აგრეთვე წარმოებული საქონლის დაბალი ფასების შენარჩუნების წინაპირობად ითვლებოდა.

---

[1] **კაუზალური** (ლათ. causalis) — მიზეზობრივი.

კომერციაში საგარეო ვაჭრობას ენიჭებოდა პრიორიტეტი და საქმიანობის იერარქიას შორის ყველაზე ნაკლები მნიშვნელობა სოფლის მეურნეობას ეთმობოდა. თავად მრეწველობა შუალედურ პოზიციას იკავებდა, როგორც საცალო ვაჭრობის აუცილებელი პარტნიორი და ამ საფუძველზე იყო გამართლებული. შუა საუკუნეებში თავისი საეჭვო პოზიციიდან ვაჭარმა ღირსეული პროფესიონალური ადგილი დაიკავა მერკანტილიზმის ეპოქაში.

ძვირფასი ლითონები საყოველთაოდ დაფასდა, რადგან ითვლებოდა, რომ ისინი კეთილსაიმედო გაელენას ახდენდნენ ქვეყნის ეკონომიკურ საქმიანობაზე. ფული და ოქროს ზოდები სიმდიდრისა და უპირატესი ძალაუფლების მაჩვენებელს წარმოადგენდა, რადგან საყოველთაოდ მიღებული იყო. ზოგიერთი დაუფიქრებელი, მეტად თავაზიანი განცხადებით ფული და სიმდიდრე მათი აზროვნების წესსაც ცვლიდა. ყოველ შემთხვევაში, ძვირფასი ლითონის ზოდი ითვლებოდა სიმდიდრის ყველაზე მნიშვნელოვან ფაქტორად და მათ მოსაპოვებლად მრავალი გამოგონება და ახალი მეთოდი შემუშავდა.

ვაჭრობის ფუნქციები. ქვეყანას, რომელსაც არ გააჩნია საბადოები, და მათი შეძენის უნარი არა აქვს, ისღა დარჩენია, რომ ოქრო და ვერცხლი ვაჭრობის შედეგად შეისყიდოს. ექსპორტის იმპორტზე უპირატესობის დამკვიდრებული წესი იყო მათი „ვაჭრობის საუკეთესო ბალანსი“ და ოქროს „შემოდენის“ საშუალება. იმდროინდელ საერთაშორისო კონკურენციის პირობებში, სწრაფვა მიზნის მისაღწევად მეტად მნიშვნელოვანი იყო, რადგან ვაჭრებს სწამდათ, რომ რასაც ერთი ქვეყანა იძენდა, მეორე მას კარგავდა. ვაჭრობის სურვილის შესანარჩუნებლად, სახელმწიფო იცავდა მის მიერ წარმოებულ პროდუქტს, რომელიც შიგა ბაზრისთვის იყო განკუთვნილი და რომლის მწარმოებელსაც უცხოელი კონკურენტი ჰყავდა. მთავრობის მთავარ მიზანს აგრეთვე წარმოადგენდა საექსპორტო წარმოებების სტიმულირება. მოწინავე ქვეყნებში მთავრობის მიზნები მნიშვნელოვნად სრულდებოდა.

კონკურენცია ვაჭრობასა და წარმოებაში ბევრ სახელმწიფოს შორის უმთავრეს მიზნად იქცა და ამ უპირატესობის მისაღწევად

მთელი პოლიტიკური და ფინანსური რესირსები ჩაერთო. ამ მიზნით მრავალი წარმოება მთავრობის მეთვალყურეობის ქვეშ მოექცა; ზოგიერთი დაიხურა, ზოგს კი დახმარება გაეწია. კერძო წარმოებრივ საქმიანობაში მთავრობის ჩარევა გამართლებულად ითვლებოდა. სახელმწიფო განიხილებოდა, როგორც კეთილდღეობის გაუმჯობესების შესაფერისი ინსტრუმენტი. ამ მიზნის მისაღწევად სახელმწიფომ შესაძლოა სახელმწიფო საწარმოები შექმნას. მიუხედავად იმისა, რომ ნ.მაკიაველი და ჟ.ბოდინი მხარს უჭერდნენ სახელმწიფოს აყვავებას მთავრობის ძალებითა და დახმარებით და ეს მეთოდი უკვე აშკარად გამოიკვეთა. პირველი მწერალი, რომელმაც სისტემური დოქტრინა შეიმუშავა იყო იტალიელი ა.სერა, თომას მენი კი მისი თანამედროვე ყველაზე ცნობილი ინგლისელი ადვოკატი იყო.

1. კაპიტალიზმის განვითარება და საზოგადოებრივი ცვლილებანი

ვაჭრობამ თავისი შემდგომი განვითარება XV-XVI საუკუნეებში ჰპოვა. მოთხოვნის ზრდის შესაბამისად ფართოვდებოდა მრეწველობა (სამთომოპოვებითი, ფოლადდამმუშავებელი, საფეიქრო). ფაბრიკანტებმა, მსხვილმა ვაჭრებმა, ბანკირებმა და სხვ. წარმოშვეს კაპიტალისტთა კლასი, რომელთა კონტროლის არეალი გასცდა თემის, ცეხების და ქალაქების ფარგლებს. ამ კლასისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა მოგების მიღებამ შეიძინა. ამ პერიოდში განსაკუთრებით სწრაფად იზრდებოდნენ ის ქალაქები, სადაც უცხოელ ვაჭრებს ლიბერალურად ეპყრობოდნენ (მაგ. ანტვერპენი).

XV საუკუნე აღინიშნა საზღვაო ნაოსნობაში ნოვატორული პროგრესით, რამაც მნიშვნელოვნად განაპირობა ასტრონომიის სფეროში ახალი აღმოჩენები, ვასკო და გამამ აფრიკის კონტინენტის შემოვლის შემდეგ ინდოეთზე აიღო გეზი, რითაც აღმოსავლეთთან ახალი სავაჭრო გზა გაიხსნა. 1492 წელს ქრისტეფორე კოლუმბმა აღმოაჩინა ამერიკა. ესპანეთმა მოკლე დროში დაიპყრო მექსიკა და პერუ. იქ განძეულის აღმოჩენამ და შახტებში კეთილშობილი მეტა-

ლების მოპოვებამ წარმოშვეს ოქროსა და ვერცხლის დიდი მარაგები, რამაც დიდხანს უზრუნველყო ესპანეთის წამყვანი მდგომარეობა ევროპაში. ძვირფასი მეტალები უხვ ნაკადად მიედინებოდა მექსიკიდან და პერუდან ესპანეთში, იქიდან კი ვაჭრობის მეშვეობით სხვა ევროპულ ქვეყნებში. ესპანელები პირველნი დასახლდნენ ამერიკაში. ამას მოჰყვა ამერიკის ჩრდილოეთში ინგლისელების, ჰოლანდიელებისა და ფრანგების დასახლებანი, რომლებმაც დააფუძნეს იქ პლანტაციები, უპირველეს ყოვლისა – თამბაქოს, აგრეთვე, თევზჭერის საწარმოები და შემკრები პუნქტები ბეწვეულით ვაჭრობისათვის. ევროპაში დაიწყო შეტანა: ჩაის (1606 წ. ჩაიტანეს ჰოლანდიელებმა), ყავის, კაკაოს, თამბაქოს (1558 წ. ჩატანილია ესპანეთში), პამიდორის, სიმინდის, კარტოფილის, შაქრის ჭარხლისა და სხვა პროდუქციისა. გაფართოვდა ვაჭრობა სხვა საქონლითაც. ამავე დროს – 1510 წლიდან სწრაფად გაფართოვდა შავკანიანი მონებით ვაჭრობა.

ევროპის ყველაზე მეტად განვითარებულ ქვეყნებში კაპიტალიზმის განვითარებას შედეგად მოჰყვა ახალი სოციალური კრიზისი. ამერიკიდან დიდი რაოდენობით ოქროსა და ვერცხლის იმპორტმა ბევრად გაზარდა მიმოქცევაში არსებული საქონლის მოცულობა, ფასები კი კეთილშობილ მეტალებზე დაეცა.

ვაჭრობის განვითარებამ და საერთო ეკონომიკურმა აღმავლობამ ევროპის სულიერ ცხოვრებაში გარდატეხა განაპირობა. გადამწყვეტი როლი შეასრულა დიდი იტალიელი მწერლების მიერ XIV საუკუნეში ანტიკური პერიოდის ავტორების „ხელმეორედ აღმოჩენამ“. მსხვილი ვაჭრები ყოველმხრივ მხარს უჭერდნენ და ეხმარებოდნენ მათ.

იტალიელმა ფრანჩესკო პეტრარკამ (1304-1374) ქალაქ ვერონას საკათედრო ტაძრის ბიბლიოთეკაში აღმოაჩინა ციცერონის ხელნაწერები და გამოსვლები. მან სპეციალურად შეისწავლა ბერძნული ენა, რათა შეძლებოდა ჰომეროსის ნაწარმოებთა ორიგინალში წაკითხვა, რომელიც მას გადასცა ბიზანტიელმა აზნაურმა ავიგრონემ. ასევე, იტალიელმა ჯოვანო ბოკაჩომ (1313-1375), ვაჭრის შვილმა,

რომელიც ბერძნულ ენას სახლში მასწავლებლის მეშვეობით სწავლობდა, მალე შესძლო ჰომეროსის ორიგინალში წაკითხვა.

იტალიასა და საბერძნეთს შორის დამყარდა რეგულარული კონტაქტები, რის შედეგადაც იტალიაში შეიტანეს მრავალი ძველი ბერძნული ხელნაწერი. ასე, მაგალითად, მხოლოდ 1423 წელს ვენეციაში ჩაიტანეს ხელნაწერთა 238 ტომი. ეს ბერძნული ხელნაწერები ძალზედ დროულად გაიტანეს და შეინახეს უსაფრთხო ადგილას, რამდენადაც სულ მალე თურქებმა გაანადგურეს საბერძნეთში დარჩენილი მრავალი ძველი ხელნაწერი. ასევე, XV საუკუნის დასაწყისში დასავლეთ ევროპაში აღმოაჩინეს პლატონის ნაწარმოებები. არანაკლებ ენთუზიაზმით შეისწავლებოდა ეპიკურეს თხზულებებიც.

1453 წელს თურქებმა დაიპყრეს კონსტანტინოპოლი. ამან განსაზღვრა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ბედი. ბევრი ბერძენი მეცნიერი გადასახლდა იტალიაში, რომლებმაც ანტიკურ გამოცდილებაზე დაყრდნობით ახალი ბიძგი მისცეს სულიერი ცხოვრების აღორძინებას — ე.ი. რენესანსულ მოძრაობას. იმავდროულად გაიზარდა საბუნებისმეტყველო გამოკვლევებისადმი ინტერესი. მაგალითად, ლეონარდო და ვინჩი (1452-1519) არა მარტო გენიალური მხატვარი, არამედ საბუნებისმეტყველო მეცნიერების ბევრი სფეროს ნოვატორი იყო.

იტალიის შემდეგ აღორძინებამ მოიცვა ნიდერლანდები, სადაც ვაჭრობა დიდად განვითარდა. ახალი შეხედულებების გავრცელებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ორ გამოგონებას, სახელდობრ, წიგნის ბეჭდვასა (1450) და ქაღალდს, რომელმაც პერგამენტი[1] შეცვალა.

საფრანგეთში აღორძინების პერიოდი ცოტა მოგვიანებით დადგა: ეს გარდატეხის პერიოდი აქ აღინიშნა ფრანსუა რაბლესა (1495-1553) და მიშელ დე მონტენის (1533-1592) ნაწარმოებებით.

---

[1] პერგამენტი — მცირე აზიის ქ.პერგამონის (Pergamon) სახელიდან; განსაკუთრებული წესით დამუშავებული ხბოს, ბატკნის ან თიკნის ტყავი, რომელსაც ქაღალდის გამოგონებამდე საწერ მასალად იყენებდნენ.

ინგლისში თომას მორმა (1479-1535) გამოაქვეყნა წიგნი „უტოპია“, რომელიც დაწერილია პლატონის წიგნის „სახელმწიფოს“ გავლენით და რომელიც ფართოდ გავრცელდა.

2. მერკანტილიზმის განვითარების ძირითადი ეტაპები

შუა საუკუნეების ბოლოს დასავლეთის ქვეყნებში გამოჩნდა ნაწარმოებები, რომლებშიაც ხაზგასმულია ეკლესიისაგან სახელმწიფოს ავტონომიის იდეები. დანტე ალეგიერმა (1266-1321) სტატიაში „მონარქია“ მოითხოვა, რომ პაპი არ უნდა აღიჭურვოს რომელიმე წმინდა ხელისუფლებით, რათა მთელი ხელისუფლება თავმოყრილ იქნას მეფის ხელში. მსგავსი შეხედულებები გამოთქმული აქვთ ინგლისელ ვილჰელმ ფონ აკგამს (დაახლ. 1300-1349), ნიკოლო მაკიაველის (1469-1527) და ბიბლიის გერმანულ ენაზე მთარგმნელს მარტინ ლუთერს (1483-1546).

იმ დროს, როდესაც პოლიტიკური ხელისუფლების საკითხებში აზრთა სხვადასხვაობა სუფევდა, დიდი მნიშვნელობა შეიძინა სპეციფიკურმა ეკონომიკურმა თეორიამ მერკანტილიზმმა[1], რომელიც გამოდიოდა საზოგადოების მიზნის სრულიად ახლებური კონცეფციით.

თუკი ფლორენციელი ნ.მაკიაველი[2] მიიჩნევდა, რომ კარგად ორგანიზებული სახელმწიფო მდიდარი, ხოლო მისი მოქალაქეები ღარიბები უნდა იყოს, ამის საწინააღმდეგოდ მერკანტილიზმი თითქოსდა ამტკიცებდა, რომ სახელმწიფო თავისი მოქალაქეების გამდიდრების ხელშეწყობით, თავის სიძლიერესაც აფართოებსო.

მერკანტილისტური იდეები უმთავრესად ვაჭრების, ბანკირებისა და მანუფაქტურების მფლობელთა მიერ იყო ჩამოყალიბებული, რომელნიც ითვალისწინებდნენ სახელმწიფოს სიძლიერის განმტკიცებას. ბევრი სახელმწიფოსათვის მერკანტილიზმი მხოლოდ მიზნის მიღწევის საშუალებად იქცა, რამდენადაც ისინი მიიჩნევდნენ, რომ ვაჭრობაში ქვეყნების წარმატებანი მჭიდროდ უკავშირდებოდა პო-

[1] ფრანგ. mercantilisme, იტალ. mercante – ვაჭარი.

[2] Виллари П., Н.Макиавели и его время, თარგმ. იტალ., ტ.1, М., 1914.

ლიტიკური ძალაუფლების გაძლიერებას. იგი გამოხატავდა სავაჭრო ბურჟუაზიის ინტერესებს და ძირითადად იფარგლებოდა მიმოქცევის სფეროს კვლევით. მერკანტილისტები სიმდიდრეს ფულში ხედავდნენ, ხოლო მისი შეძენის ძირითად წყაროს — საგარეო ვაჭრობაში.

მერკანტილიზმის განვითარებაში გამოიყოფა ორი ძირითადი ეტაპი: I — **ადრინდელი მერკანტილიზმი** (XV-XVI სს.) და II — **გვიანდელი მერკანტილიზმი** (XVI-XVII სს.) — „სავაჭრო ბალანსის“ თეორიით.

ადრინდელი მერკანტილიზმის წარმომადგენლები (ნ.მაკიაველი, ჟ.ბოდენი) მოითხოვდნენ ფულადი სიმდიდრის გაზრდას წმინდა საკანონმდებლო წესებით. კერძოდ, ისინი თვლიდნენ, რომ ქვეყანაში ფულის დაგროვებისათვის აუცილებელი იყო მისი საზღვარგარეთ გატანის აკრძალვა. გარდა ამისა, ამ მიმართულების ავტორთა აზრით, აუცილებელი იყო საქონელთა ექსპორტის ზრდა და იმპორტის შემცირება, უცხოეთში ოქროსა და ვერცხლის გაზიდვის აკრძალვა და სხვ.

გვიანდელი ანუ განვითარებული მერკანტილიზმის წარმომადგენლების (ა.სერა, ჯ.ჰეილსი, თ.მენი, ა.მონკრეტიენი, ჟ.ბ.კოლბერი და სხვ.) აზრით, ქვეყანა მით უფრო მდიდარია, რაც მეტად აქტიური სავაჭრო ბალანსი აქვს. ისინიც სიმდიდრეს ფულში ხედავდნენ, მაგრამ უნდა დაჩქარებულიყო ფულის მიმოქცევა ქვეყანაში მეტი ფულის შემოტანის მიზნით. ამ მიმართულების მერკანტილისტები მოითხოვდნენ ექსპორტისა და იმპორტის ტემპების ზრდას პირველის სასარგებლოდ, რაც უზრუნველყოფდა ქვეყნის სავაჭრო ბალანსის აქტიურ სალდოს. ისინი იცავდნენ პროტექციონისტულ პოლიტიკას, რომლის მიხედვითაც უცხოური საქონლის შემოტანაზე ბაჟები იზრდებოდა, ხოლო სამამულო საქონელთა ექსპორტი კი უნდა წახალისებულიყო.

მერკანტილისტები, უპირველეს ყოვლისა, ვაჭრების ინტერესებს გამოხატავდნენ, ამასთან, მათ პირველად დაამუშავეს საზოგა-

დოების განვითარების თეორია ეკონომიკური ფაქტორების ანალიზზე დაყრდნობით.

2.1. ადრინდელი მერჯანტილიზმი

ინდუსტრიული ძალების მზარდმა სიძლიერემ და კომერციის გაფართობადმა არეალმა უფრო მეტად გამოკვეთა ცენტრალიზებული სტრუქტურის უპირატესობები. იდეოლოგიური ცვლილებები სიმდიდრის წარმოდგენაზე არა მარტო ეთანხმებოდა ასეთ პროცესებს, არამედ მათ აუცილებლობად მიიჩნევდა, კერძოდ, იმ ნაწილში, სადაც ისინი სახელმწიფოს ინტერესებში მოქმედებენ. სიმდიდრის წარმოების და მისი მოხმარების საკითხებით დაინტერესებულნი იყვნენ როგორც სამთავრობო მოხელეები, ისე მწერლები. ნ.ორემის „ტრაქტატი ფინანსების შესახებ“ ძალიან პოპულარული იყო და დიდ ნდობას იმსახურებდა.

პოლიტიკური საკითხების გამშუქებელი მწერლები მხარს უჭერდნენ სუვერენული ცენტრალიზებული სახელმწიფოს იდეის პოპულარიზაციას. ნ.მაკიაველი წიგნში „მმართველი“ (1513), იწონებდა ნებისმიერ მეთოდს ცენტრალიზებული მთავრობის მხარდასაჭერად და აცხადებდა, რომ ღირსეული შედეგის მისაღწევად ნებისმიერი ასეთი მეთოდის გამოყენება გამართლებულიაო. ჟან ბოდენი თავის „რესპუბლიკის ექვს წიგნში“ (1576), მართვის მონარქიულ სისტემას ანიჭებს უპირატესობას დემოკრატიულთან შედარებით. მისი აზრით, ერთად საჭის ბევრი მმართავი ერთმანეთს ხელს უშლიან.

2.1.1. ნიკოლო მაკიაველი (1469-1527)

ნიკოლო მაკიაველი, ცნობილი იტალიელი მწერალი, გამოჩენილი სახელმწიფო მოღვაწე და ისტორიკოსი, დაიბადა ფლორენციაში. მის ბავშვობაზე მცირე ინფორმაცია მოიპოვება, მაგრამ ცნობილია, რომ ოცდაათი წლის ასაკში მან თავისი საზოგადოებრივი კარიერა დაიწყო, როგორც „ფლორენციის ათეულის“ მდივანმა. ამის

შემდეგ, თოთხმეტი წლის განმავლობაში იგი უძღვებოდა ფლორენციის რესპუბლიკის საქმეებს, რომელიც რენესანსის პერიოდში იტალიის კულტურის ცენტრად ითვლებოდა. მაკიაველი მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო იმ გარემოში, სადაც ხელოვნება და ლიტერატურა უარყოფდა შუა საუკუნეებს და სტიმულს ანტიკური ხანის მოდელიდან იღებდა. მაკიაველი ღრმად იცნობდა ძველ რომაულ ნაწარმოებებს და ძველ ბერძნულ აზროვნებას. იგი უარყოფდა სქოლასტიკურ პროცედურებს და ბერძნებისა და რომაელების ისტორიას განაახლებდა, როგორც პოლიტიკური სიმართლის წყაროს.

ამგვარად, მან გეზი აიღო შუა საუკუნეების საწინააღმდეგო მიმართულებით, რადგან ეს ეპოქა გმობდა ყველაფერ წარმართულს, როგორც ულირსს მასში ღვთაებრივის არარსებობის გამო.

მაკიაველის აზრით, პოლიტიკური ფილოსოფია დამოუკიდებლად, ეთიკური და თეოლოგიური ზეგავლენის გარეშე უნდა შექმნილიყო. იგი მკაცრად აკრიტიკებდა „პაპობას“, ფეოდალურ დიდგვაროვნობას და მისი სიმპატიები მიმართული იყო იტალიის ქალაქების საშუალო და მსხვილი ვაჭარ-ხელოსანთა ფენებისაკენ. სახელმწიფოს მოწყობის საუკეთესო ფორმად იგი რესპუბლიკას, იტალიისათვის კი ერთპიროვნულ მონარქიულ მართველობას მიიჩნევდა.

1512 წელს, მედიჩების ძალაუფლების აღდგენის შემდეგ, მაკიაველი ციხეში ჩასვეს იმის საფუძველზე, რომ იგი ახალი მთავრობის გადატრიალების წინააღმდეგ შეთქმულების მონაწილე იყო და როდესაც გამოუშვეს, სახელმწიფო მოღვაწეობას თავი დაანება და ლიტერატურაში ჩაერთო. მის უმნიშვნელოვანეს ნაწარმოებთა შორისაა „მსჯელობა ტიტუს ლივიუსის პირველი დეკადის გამო“ (1531), „ფლორენციის ისტორია“ (1532), „ხელმწიფე“ (1532) და სხვ. თავის ნაშრომებში მაკიაველმა განავითარა აზრი იმის შესახებ, რომ ზნეობა მართვის წანამძღვარია, მაგრამ ქველმოქმედი დესპოტის ქცევაში სახელმწიფოს გასაძლიერებლად, ღირსეული შედეგის მისაღწევად, გამართლებულია ნებისმიერი ქმედება — ძალადობა, მკვლელობა, სიცრუე, ღალატი. იგი ყურადღებით ადევნებდა თვალს მისი პერიოდის იტალიური მთავრობების მუშაობას და აქებდა მათ

საქმიანობასა და დიპლომატიურობას. მისი რწმენით, სახელმწიფო ან უნდა გაფართოვდეს, ან დაეცეს და ძველი რომის პოლიტიკის იმიტაციას აქეზებდა.

წმ. თომა აქვინელისა და ნ.მაკიაველის ურთიერთსაწინააღმდეგო თეორიები. XV საუკუნის დასასრულისათვის დამკვიდრებულმა იდეამ გაერთიანებული ევროპის იმპერიალისტური მართვის შესახებ თავისი აქტუალურობა დაკარგა. მიუხედავად იმისა, რომ წმ. თომა აქვინელმა ისტორიული სულისკვეთება გამოამჟღავნა და მისმა აზრებმა მრავალ ასპექტში წარმატება მოიპოვა, იგი რაციონალიზაციის სქოლასტიკურ ტიპს უჭერდა მხარს და მისი თეოკრატული არგუმენტები პოლიტიკურ ხელმძღვანელს ეკლესიის საღვთო კანონს უქვემდებარებდა.

აღნიშნულ თეორიასთან დიდ კონტრასტში იყო მაკიაველის მეთოდი პოლიტიკისა და ზნეობის განშორების შესახებ; ეს მეთოდი იყო თეორიისა და პრაქტიკის ერთიანობა. მას ახასიათებდა ემპირიზმი – გადახრა დაკვირვებისა და გამოცდილებისაკენ. მაკიაველის გავლენა პოლიტიკური თეორიის ისტორიაზე დიდი იყო და მისმა რეპუტაციამ მას საპატიო ადგილი დაუმკვიდრა იმდროინდელ ფილოსოფოსებს შორის.

ნ.მაკიაველი მერკანტილისტურ სახელმწიფოში ძალის გაფართოებას უზადო მთავრობის მთავარ ამოცანად თვლიდა. მისი აზრით, ყველა მთავრობამ უნდა გააძლიეროს თავისი ძალაუფლება ან დაიღუპოს. მისი იდეა ძლიერი, პროგრესული სახელმწიფოა. ჟან ბოდენი მას ეთანხმებოდა მთავრობაში აბსოლუტიზმის მხარდაჭერაში, მაგრამ თავს არიდებდა მაკიაველისამებრ ზნეობისადმი ინდეფერენტულობას. 1559 წელს კათოლიკურმა ეკლესიამ მაკიაველის ნაშრომები აკრძალული წიგნების ნუსხაში შეიტანა.

2.1.2. უილიამ სტაფორდი (1554-1612)

ადრინდელი მონეტარული მერკანტილიზმის წარმომადგენელი ინგლისში იყო უ.სტაფორდი, რომელიც დაიბადა დიდი ბრიტანეთის სამხრეთ-აღმოსავლეთში, უსეკსეში.

ფულადი მიმოქცევის აქტიურად რეგულირების საკითხებს ეძღვნება მისი მთავარი ნაშრომი: „ჩვენი სხვადასხვა თანამემამულის ზოგიერთი ჩვეულებრივი საჩივრის მოკლედ გადმოცემა“ (1581). ავტორი ქვეყნის მთავარ სიმდიდრედ ფულს და აქტიურ ფულად ბალანსს ასახელებს. წინააღმდეგი იყო ფულის ფალსიფიცირების და საზღვარგარეთ მისი გადინებისა, რაც გამოიწვევსო ფასების ზრდას და მოსახლეობის სოციალურ-ეკონომიკური მდგომარეობის გაუარესებას.

უ.სტაფორდი მოითხოვდა ქვეყნიდან კეთილშობილი ლითონების გატანის აკრძალვას და იმპორტის – განსაკუთრებით მანუფაქტურული ნაწარმისა და ფუფუნების საგნების, შეზღუდვას. იგი სოფლის მეურნეობასთან შედარებით, მრეწველობის უპირატესი წახალისების მომხრეა.

ამრიგად, უ.სტაფორდი მოითხოვდა ვაჭრობის რეგლამენტირებას, იმპორტისა და მონეტების გატანის შეზღუდვას, ინგლისური მატყლის გადამუშავებისა და სხვა ნაწარმის წარმოების გაფართოებას.

2.1.3. ჟან ბოდენი (1530-1596)

ჟან ბოდენი, ფრანგი მეცნიერი და პოლიტიკური მწერალი, დაიბადა ანჟუში, სადაც, მოგვიანებით, იურიდიულ ფაკულტეტზე სწავლობდა. მან თორმეტი წელი გაატარა ტულუზაში იურისპრუდენციაში ლექციების კითხვაში, შემდეგ კი პარიზში პრაქტიკოს-იურისტად დაიწყო მუშაობა. ცვლილებებისადმი შეუწყნარებელმა, მაგრამ კარგი გამოცდილების მქონემ, თავისი ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილი გაატარა საფრანგეთის მეფის (1574 წლიდან)

ჰენრი III-ის (1551-1589) სასამართლოზე დაქვემდებარებულ სამსახურში. იგი განწყობილი იყო რელიგიურ მოტივებზე დაყრდნობილი ურთიერთშეტაკებების წინააღმდეგ, ამიტომ იგი მხარს უჭერდა მონარქს ასეთი დაპირისპირებების დაძლევაში და და ჰენრი ნავარელს გვირგვინის დაცვაში ეხმარებოდა.

იგი, როგორც აქტიური ფილოსოფოსი ისტორიისა და თეოლოგიური ძალაუფლების არასწორ გამოყენებას ეწინააღმდეგებოდა. მას რელიგიური ამბიციები არ გააჩნდა, ამიტომ შესანიშნავად მიესადაგებოდა პრაქტიკოსი პოლიტიკოსის საქმიანობას. მიუხედავად იმისა, რომ მის ნაშრომებში აღსანიშნავია ღვთისადმი მოწიწება, დღემდე მისი კრედო ზუსტად განსაზღვრული არ არის. თანამედროვეების მიერ იგი სხვადასხვა დროს მონათლული იყო, როგორც კათოლიკე, კალვინისტი[1], ათეისტი და ებრაელი. მის ყველაზე მნიშვნელოვან ნაშრომებს წარმოადგენს: „ისტორიის ადვილად შესწავლის მეთოდი“ (1566), „რესპუბლიკა“ (1576) ექვს წიგნად და „პასუხი ბ-ნ მალესტრუას ყველა საქონლისა და ფულის შედარებითი გაძვირების პარადოქსზე“ (1568, გაგრძ. 1578). მისი თეორია სუვერენიტეტის შესახებ დიდხანს დომინირებდა პოლიტიკურ აზროვნებაში. მისი კონცეფციით, სუვერენიტეტი კანონით შეუჩერებელი უმაღლესი ძალაა მოქალაქეებზე და ობიექტებზე.

აღსანიშნავია, რომ ბოდენს არ დაუხასიათებია მერკანტილიზმის თავისებურებები. მას ნაკლებად აინტერესებდა ფულადი სიმდიდრის დაგროვება, ფულადი და სავაჭრო ბალანსის იდეები მისთვის უცხო იყო.

---

[1] კალვინიზმი – პროტესტანტული სარწმუნოების განშტოება შექმნილი XVI ს-ში შვეიცარიაში და ფართოდ გავრცელებული საფრანგეთში, ნიდერლანდებში, ინგლისში (შემქმნელის ჟაკ კალვინის (Calvin) სახელის მიხედვით).

2.2. განვითარებული მერკანტილიზმი

2.2.1. ანტონიო სერა (1580-1650)

ანტონიო სერა კალაბრიიდან ყველაზე ცნობილი იტალიელი მერკანტილისტი იყო.

მისი წიგნი „ტრაქტატი იმ მიზეზების შესახებ, რომლებიც ოქროსა და ვერცხლის სიუხვეს უზრუნველყოფენ საბადოების არმქონე ქვეყანაში“[1], გამოიცა 1613 წელს და იყო მისი პირველი ნაშრომი მსგავს საკითხებზე. ნაშრომი დაიწერა მისი ავტორის ციხეში ჯდომის პერიოდში, რაც დაკავშირებული იყო ნეაპოლის ესპანეთისაგან განთავისუფლებისათვის შეთქმულებაში მონაწილეობასთან და რესპუბლიკური მთავრობის დაფუძნებასთან. არავითარი წყარო არ არსებობს იმის დამადასტურებელი, რომ ამ წიგნმა თანამედროვეების ყურადღება მიიპყრო და, სავარაუდოდ, მან ნაკლები გავლენა მოახდინა სხვა მწერლებზე. მას ყურადღება მიაქციეს მხოლოდ შემდეგ საუკუნეში. წიგნი მართლაც რომ საყურადღებოა სიმდიდრის მოპოვებასთან დაკავშირებული რამდენიმე ელემენტის განხილვისას. იგი მიუთითებს ისეთ მნიშვნელოვან მომენტებზე, როგორიცაა ხელსაყრელი ექსტერნალური[2] პირობები, ენერგიული და ინდუსტრიული მოსახლეობა, სტაბილური მთავრობა და კარგი ადმინისტრაცია.

მწარმოებელთა უპირატესობა. ა.სერა მრეწველობას სოფლის მეურნეობასთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებს, ვაჭრობას კი სიმდიდრის მოხვეჭის უპირველეს მიზეზად ასახელებს. თავის არგუმენტებს იგი შემდეგნაირად ასაბუთებს[3]:

პირველი, მრავალი და სხვადასხვაგვარი სამრეწველო საწარმო თუკი ისინი აწარმოებენ არსებობის აუცილებელ საშუალებებს, ფუ-

---

[1] იხ. «Краткий трактат о средствах снабдить в изолации золотом и серебром королевство, лишенные рудников и драгоценных металлов» – წიგნში: «Мировая экономическая мысль», т. 1, Москва, 2004.

[2] ექსტერნატი – დამოუკიდებლად სწავლა.

[3] «Мировая экономическая мысль», т. 1, გვ. 148.

ფუნების საგნებს იმ რაოდენობით, რომელიც აღემატება ქვეყნის მოთხოვნილებას, სამეფოს ან ქალაქს საგარეო ვაჭრობის მეშვეობით მოუტანს ჭარბ ფულს. ეს ფაქტორი ბევრ ასპექტში პრივილეგირებულად უნდა შეფასდეს, ვიდრე ჭარბი პროდუქტის წარმოება. მაგალითად, ხელოსანი თავისი საქმიანობით უფრო მეტ შემოსავალს უზრუნველყოფს, ვიდრე გლეხი ან სხვა პიროვნება კულტივაციით და პროდუქციის დამზადებით; ასეთი შემოსავალი დამოკიდებულია არა მარტო ადამიანის შრომაზე, არამედ ამინდზე, რომელიც მიწას უქმნის — წვიმის, მზის და სხვა პირობებს, რომელთა გარეშეც შრომა უშედეგოა და შემოსავლის ნაცვლად ადგილი ექნება დანაკარგებს; მაგრამ ვაჭრობაში, შრომა ყოველთვის უზრუნველყოფს შემოსავალს;

მეორე, *ვაჭრობაში შესაძლებელია მასშტაბებისა და, შესაბამისად, შემოსავლის გაზრდაც*; ეს პროცესი სოფლის მეურნეობის პროდუქტების შემთხვევაში ზრდას არ ემორჩილება. მაგალითად, მიწის ნაკვეთზე, რომელზეც ითესება მხოლოდ ასი ტომარა ხორბალი, ვერავინ შეძლებს ასორმოცდაათი ტომრის დათესვას. მაგრამ რაც შეეხება ვაჭრობას, იქ ყველაფერი საპირისპიროდაა, რადგან ის შეიძლება ორჯერ და ასჯერ გაიზარდოს და პროპორციულად ნაკლები დანახარჯით;

მესამე, ვაჭრობას უფრო საიმედო ბაზარი გააჩნია, ვიდრე სოფლის მეურნეობის პროდუქტს, და, ამის გამო, ამ სფეროში შემოსავალიც უფრო საიმედოა. ვაჭრობის ბაზარი რომ უფრო საიმედოა ამაზე შემდეგი გარემოება მეტყველებს: სოფლის მეურნეობის პროდუქტის დიდი ხნით შენახვა შეუძლებელია, რადგან იგი გაფუჭდება; ამიტომ მისი ექსპორტი ერთი ქვეყნიდან მეორეში რისკთანაა დაკავშირებული; და იმ შემთხვევაში თუ მისი გაყიდვა ვერ მოხერხდება განსაზღვრული დროის მანძილზე, და თუ გვსურს მისი სამომავლოდ შენახვა, იგივე საფრთხის წინაშე ვდგებით. მაგრამ პროდუქტი ადვილად შესანახია არა მარტო ხანმოკლე, არამედ დი-

დი დროის მანძილზე; დღევანდელ დღეს ნავიგაციის[1] გაუმჯობესების პირობებში, ვაჭრობა გაუმჯობესდა არა მარტო დასავლეთსა და აღმოსავლეთს, ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის, არამედ ერთი ჰემისფეროდან[2] მეორეში, ისე, რომ საქონელი ადვილად ტრანსპორტირდება ერთი ადგილიდან მეორეში;

მეოთხე და ბოლო, უმრავლეს შემთხვევაში *შემოსავალი მრეწველობიდან უფრო მოდის, ვიდრე სოფლის მეურნეობიდან*, როგორც ეს ხდება ქსოვილის წარმოების შემთხვევაში. მაგალითად, ტანსაცმლის, აგრეთვე, აბრეშუმის, იარაღის, სურათების, ქანდაკებების, წიგნების, წამლის და სხვ. წარმოებაში. ამ მიზეზებით ეს ფაქტორი ჭარბი სოფლის მეურნეობის პროდუქტის ფაქტორზე მაღლა უნდა დადგეს, რადგან თუ ის მოწესრიგებულია სამეფოში ან ქალაქში, ეს წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე ძლიერ მიზეზს, რომელიც მეტი ოქროსა და ვერცხლის შემოდენას იწვევს, ვიდრე ჭარბი სოფლის მეურნეობის პროდუქტი. იტალიის ქალაქი ვენეცია, ამ მხრივ პირველ ადგილზე სახელდება, რადგან იქ სოფლის მეურნეობის პროდუქტის შეძენასაც წარმოება უზრუნველყოფდა. როგორც ცნობილია, ამას კარგი ფულადი შემოსავალიც მოჰქონდა. ნეაპოლი პირიქით, ამ ფაქტორის მიხედვით არ არის დახვეწილი, რადგან ეს ქალაქი სავაჭრო ურთიერთობების ნაკლებობას განიცდის, ვინაიდან იქ არსებულ ვაჭრობას, აბრეშუმის წარმოების გარდა, არა აქვს საკმარისი მასშტაბები იმისათვის, რომ უზრუნველყოს რაიმე ექსპორტი, თუნდაც საკუთარი მოთხოვნის ადეკვატური შედეგის მისაღწევად, იმისათვის, რომ ამ სამეფოს არ მოუწიოს დიდი რაოდენობით უცხოური პროდუქციის შეძენა. ნეაპოლისა და ვენეციის შედარებისას აშკარაა, რომ ამ უკანასკნელს მეტი ფულადი შემოსავალი ჰქონდა.

---

[1] ნავიგაცია (ლათ. navigatio) – გემთა მიმოსვლა; ნაოსნობა, ზღვაოსნობა.

[2] ჰემისფერო (ბერძნ. hemisphairion) დედამიწის ან ცის სახეკარსფერო.

2.2.2. ჯონ ჰეილსი (1584-1656)

ერთ-ერთი პირველი ნაშრომი, რომელშიც განხილულია მერკანტილიზმის ეკონომიკური დოქტრინა, ეკუთვნის ინგლისელ ჯონ ჰეილსს, აზნაურისა და პარლამენტის წევრის კალამს. სტატიის სახელწოდებაა „ტრაქტატი ინგლისის სახელმწიფოს საზოგადოებრივი სიმდიდრის შესახებ“[1]. ვარაუდობენ, რომ სტატია პირველად გავრცელდა ხელნაწერის სახით.

ჯ.ჰეილსის აზრით, სახნავების შემცირების ხარჯზე მიწების შემოღობვა და მეცხვარეობის განვითარება სოფლის მოსახლეობის გადასახლებისა და იმავდროულად გალარიბების მიზეზი გახდა. იგი უეჭველად ამჩნევდა, რომ ასეთი დრამატული ცვლილების შედეგად წარმოიშვა გამდიდრებულების (უმთავრესად ვაჭრების) ფენა. ისინი იტაცებდნენ მიწის სავარგულებს, რათა ყველაზე ხელსაყრელად დაებანდებინათ აქ თავიანთი ფული. მართალია, ჰეილსი თავად ვაჭარი არ ყოფილა, მაგრამ 1548 წელს შექმნილ მიწების გამანაწილებელი კომისიის წევრი იყო. ამით ჰეილსს შესაძლებლობა მიეცა ახლოდან დაჰკვირვებოდა სოფლის მეურნეობის სფეროში მიმდინარე გარდაქმნებს. მართალია, იგი ამ გარდაქმნებს აშკარად არ ეწინააღმდეგებოდა, მაგრამ მოსახლეობის რაოდენობის ძველ დონეზე შენარჩუნების ან გაზრდის მიზნით, მოითხოვა ქვეყანაში ინდუსტრიალიზაციის დაჩქარება. მისი აზრით, მეფეთა ინტერესებშია მრავალრიცხოვანი მოსახლეობა, რამდენადაც სახელმწიფოს სურვილია ძლიერი ჯარის შექმნა. ამასთან, მშვიდობიანი ცხოვრების მიზნით, მოსახლეობა უნდა იყოს საკმარისად დასაქმებულიო.

მისი დასკვნით, ცხოვრების ჭეშმარიტი მიზანია კეთილდღეობის ისეთი ზრდა, როდესაც ქვეყნის ყველა მოქალაქე ერთად შექმნის „საერთო სიმდიდრეს“ — მათ საერთო ეკონომიკური ინტერესები ექნებათ, კეთილდღეობისაკენ თითოეულის სწრაფვა ყველასათვის სასარგებლოა. აზრი იმის შესახებ, რომ მოცემული ქვეყნის

[1] **Tersen** A, John Hales, sa doctrine et son temps, Avallon, 1907.

ეკონომიკური ინტერესები ურთიერთდაკავშირებულია, აქ უმარტივესადაა ჩამოყალიბებული. ჰეილსს ძირითადად სურდა ეჩვენებინა, რომ ადამიანი, რომელმაც აღმოაჩინა შემოსავლის ახალი წყარო, სხვასაც ემსახურება. მნიშვნელოვანია თვით ტერმინი – ქვეყნის „საერთო სიმდიდრე". მოქალაქეებს, მისი აზრით, აერთიანებთ არა რელიგიური ან პოლიტიკური, არამედ ეკონომიკური ინტერესები.

თავისი აზრები ჯ.ჰეილსმა გადმოსცა დიალოგების სახით, სადაც თანამოსაუბრის სახით გამოდის ვინმე „ექიმი" – ინგლისის ეკლესიის მღვდელი – ეს „ექიმი" ხაზს უსვამს, რომ ადამიანს უფლება არა აქვს თავისი ქონება გამოიყენოს საზოგადოების საზიანოდ. თუმცა, რამდენიმე სტრიქონის ქვემოთ იგი აცხადებს, რომ ადამიანი ყოველთვის იმ მხრიდან იღებს, რომელზედაც მისი ინტერესები გადის; კანონებს სახსავი მიწების გარდაქმნის წინააღმდეგ, მისი აზრით, არ უნდა ჰქონდეს ძალა და გამოყენება, რამდენადაც ეს გარდაქმნები ხელსაყრელია მიწის მფლობელისათვის. ამით იგი ეშვებს, რომ ინდივიდის მოგებისაკენ სწრაფვა აღიარებული უნდა იქნას სახელმწიფოს ყველა მოქალაქის საერთო ეკონომიკური ინტერესების ჭეშმარიტ საფუძვლად.

2.2.3. თომას მენი (1571-1641)

თომას მენი, ლონდონელი ქსოვილებით მოვაჭრის შვილი, საგარეო ვაჭრობით იყო დაკავებული. იგი კარგი რეპუტაციით სარგებლობდა ლონდონელ ვაჭრებში და 1915 წელს „დასავლეთ ინდოეთის კომპანიის" დირექტორი გახდა, სადაც სიცოცხლის ბოლომდე იმუშავა.

1621 წელს თ.მენმა გამოაქვეყნა ნაშრომი: „მსჯელობანი დასავლეთ ინდოეთთან ინგლისის ვაჭრობის შესახებ". იგი მიზნად ისახავდა „დასავლეთ ინდოეთიას კომპანიის" პოლიტიკის დაცვას ოქროს ექსპორტის საკითხებში.

თ.მენის თხზულება „ინგლისის სიმდიდრე საგარეო ვაჭრობაში ანუ ჩვენი საგარეო ვაჭრობის ბალანსი, როგორც ჩვენი სიმდიდრის

რეგულატორი"[1], წარმოადგენს მერკანტილისტური დოქტრინების ყველაზე ცნობილ აღწერას. იგი დაიწერა 1622-1627 წწ. და გამოიცა 1664 წელს ავტორის შვილის ჯონ მენის მიერ.

წიგნი პოპულარული გახდა და 6-ჯერ გამოიცა. იგი კარგად დაწერილი და სისტემურად ორგანიზებულია. თუ ამ ნაშრომს „ხალხთა სიმდიდრესთან" შევადარებთ, ისეთი შთაბეჭდილება დაგვრჩება, თითქოს იგი გარკვეული მოდელია, რომლის მიხედვითაც დაიწერა ა.სმითის წიგნი.

მენის დოქტრინა სიმდიდრის წყაროების შესახებ იმდენად პოპულარულია, რომ მისმა ავტორმა გამორჩეული ადგილი დაიკავა ეკონომიკურ ლიტერატურაში.

თ.მენის ორთავე ნაშრომს მეტად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მერკანტილისტური იდეების ჩამოყალიბებისათვის. „მისი ცოდნა ოსტ-ინდოეთის ვაჭრობის შესახებ, საერთოდ ვაჭრობაზე მისი აზრი, მისი გულმოდგინე შრომა სამშობლოსათვის და გამოცდილება – ყოველივე ეს ისეთი ღირსებით ამკობდა მას, რომ ამის სურვილი შეიძლება ჰქონდეს ყველა ადამიანს"[2].

მისი პირველი თხზულება მიმართული იყო დასავლეთ ინდოეთის კომპანიის კრიტიკოსების წინააღმდეგ, რომელთა შეხედულებებით, აღნიშნული კომპანიის ოპერაციები ინგლისისათვის საზიანოა, რამდენადაც ისინი ინდური საქონლის შესაძენად ვერცხლის გაზიდვას განაპირობებენ. თ.მენმა ფაქტებზე დაყრდნობით დაასაბუთა, რომ ასეთი მოქმედება „არა მხოლოდ არ შეამცირებს, არამედ უფრო გაადიდებს სახელმწიფოს ფულად ფონდებს"[3].

მერკანტილისტური იდეების შესწავლისათვის უფრო მნიშვნელოვანია თ.მენის გარდაცვალების შემდეგ გამოცემული ზემოთ და-

---

[1] იხ.: Богатство Англии во внешней торговле или баланс нашей внешней торговли как регулятор нашего богатства – «Мировая экономическая мысль...», т.1, გვ. 153-161; იგივე ნაშრომი წიგნში: Меркантилизм, Под ред. И.Плотникова, Л.: ОГИЗ-СОЦЭКИЗ, 1935.

[2] ა.ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე, თბ., 1989, გვ. 38.

[3] Т. Мен, Рассуждение о торговле Англии с Ост-Индии - в кн.: Меркантилизм и его разложение, М., 1956, გვ. 121.

საბელებული მეორე წიგნი. მასში ჩამოყალიბებულია მერკანტილიზმის ძირითადი არსი. წიგნში ქვეყნის გამდიდრებისა და ფულის დაგროვების საუკეთესო საშუალებად მიჩნეულია არა სხვა ქვეყნების ძარცვიდან მიღებული შემოსავლები, არამედ საგარეო ვაჭრობა, რომელიც ჩვეულებრივი საშუალებაა ჩვენი სიმდიდრისა და ფულის ზრდისათვის[1]. მისი აზრით, საგარეო ვაჭრობაში საჭიროა ისეთი წესის დაცვა, რომლის მიხედვითაც უცხოელებს ყოველდღიურად უფრო მეტი უნდა მიეყიდოს, ვიდრე მათგან შეივისყიდით!

თ.მენი აგრეთვე მოითხოვდა საზღვარგარეთ რაც შეიძლება მეტი ინგლისური საქონლის რეალიზაციას და საზღვარგარეთული საქონლის მოხმარების შემცირებას. ამ მიზნის განხორციელება შესაძლებლად მიაჩნდა ისეთი ახალი ტერიტორიების ათვისებით, რომლებიც შეამცირებდა სხვა ქვეყნებიდან კანაფის, სელის, თამბაქოს და სხვა საქონლის შემოზიდვას[2].

თ.მენი როგორც „სავაჭრო ბალანსის თეორიის“ წარმომადგენელი, უცხოეთში ფულის გატანის აკრძალვის წინააღმდეგია. მისი აზრით, ფულს მაშინ მოაქვს მოგება და ამდიდრებს ქვეყანას, როდესაც იგი საზღვარგარეთ გადის ვაჭრობის მიზნით. ასე მაგალითად, ზოგიერთ ქვეყანაში (სადაც არ სურთ ინგლისური საქონლის შესყიდვა) ფულით შესაძლებელია პროდუქტის შესყიდვა, მაოი ინგლისში გადამუშავება და საზღვარგარეთ რეალიზება. ეს კი გამოიწვევს ქვეყანაში დამატებითი ფულის შემოსვლას[3].

საქონელთა მასას მენი ორად ყოფდა: ბუნებრივად და ხელოვნურად. პირველს მიაკუთვნებდა იმ საქონელს, რომელიც ქვეყანაში არსებულ საკუთარ მოხმარებას აღემატებოდა და გაიტანებოდა საზღვარგარეთ. ხელოვნური სიმდიდრე კი შედგებოდა საკუთარი

---

[1] Т. Мен, Богатство Англии во внешней торговле или баланс нашей внешней торговли, как регулятор нашего богатства - в кн.: «Мировая экономическая мысль...», т. 1, გვ. 153.

[2] იქვე.

[3] იქვე, გვ. 158.

ქვეყნის მრეწველობის პროდუქციისაგან და აგრეთვე დამოკიდებული იყო საზღვარგარეთული საქონლით ვაჭრობაზე[1].

თ.მენი ასახელებს სამეფოს გაძლიერების 12 მეთოდს, რომელიც მოიცავს მერკანტილისტური მექანიზმების სრულ კატალოგს[2]:

1) ქვეყანაში სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის გამოყენებით უნდა დამუშავდეს აუთვისებელი მიწები, რაც შეამცირებს უცხოური საქონელის (თამბაქოს, კანაფის, სართავი სელის...) მოხმარებას;

2) კანონმდებლობით უნდა შეიზღუდოს უცხოური საქონლის (საკვები, ტანსაცმელი) მოხმარება;

3) იმპორტირებისას მხედველობაშია მისაღები არა მხოლოდ საქონელთა სიჭარბე, არამედ მეზობლების მოთხოვნილებაც;

4) ექსპორტირებული საქონლიდან მისაღები შემოსავლები მნიშვნელოვნად გაიზრდება მათი საკუთარი გემებით გადაზიდვის შემთხვევაში;

5) ბუნებრივი სიმდიდრეების ეკონომიურად მოხმარება გაზრდის საზღვარგარეთ მათი გატანის მოცულობას;

6) ინგლისისა და მისი კოლონიების ზღვებში თევზჭერის განვითარებაც დასაქმებისა და სიმდიდრის ზრდის წყაროა;

7) თუ ქვეყანაში შეიქმნება სხვა ქვეყნების ტრანზიტული საქონლის საწყობები, შესაბამისად გაიზრდება საბაჟო მოსაკრებლებიც;

8) მოსაწონია ვაჭრობის ისეთი საშუალებები, რომელთა მეშვეობითაც (ნაოსნობით) შორეული ქვეყნებიდან შემოდის უფრო იაფი საქონელი, ვიდრე ანალოგიური საქონელი ახლო მეზობელი ქვეყნებიდან;

9) ფულის, როგორც საქონლის გატანა, რომელიც ხელს უწყობს ქვეყნის სიმდიდრის ზრდას;

---

[1] **Т. Мен**, Богатство Англии во внешней торговле или баланс нашей внешней торговли, как регулятор нашего богатства - в кн.: «Мировая экономическая мысль...», т. 1, გვ. 153-154.

[2] იქვე, გვ. 154-156.

10) უცხოეთიდან შემოტანილი ნედლეულით (ხავერდი და სხვა ქსოვილი, ბამბაზია...) დამზადებული საქონლის იმპორტირება უნდა განხორციელდეს ბაჟების გარეშე;

11) სამამულო საქონელი არ უნდა დაიტვირთოს ზედმეტი გადასახადებით, რაც თავიდან აგვაცილებს მათ გაძვირებას და რეალიზაციის სირთულეებს;

12) დაბოლოს, უნდა შევეცადოთ დავამზადოთ რაც შეიძლება მეტი საკუთარი „ბუნებრივი" თუ „ხელოვნური" საქონელი.

თ.მენი აგრეთვე იხილავს **ეროვნულ შემოსავალს**, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება: 1) **სოფლის მეურნეობის პროდუქტები** და 2) **მრეწველობის პროდუქტები**. მისი დოქტრინის მიხედვით, ინგლისიდან გასატანი საქონელი ინგლისური გემებით უნდა გადაეზიდათ.

საერთოდ კი ძნელი არაა იმის შემჩნევა, რომ თ.მენის შეხედულებები, საბოლოო ჯამში, ემსახურებოდა სავაჭრო კაპიტალის ინტერესებს.

2.2.4. **ანტუან დე მონკრეტიენი** (დაახლ. 1575-1621)

ფრანგი **ანტუან დე მონკრეტიენი** – ფარმაცევტის შვილი, თავდაპირველად ცნობილი ტრაგედიული ლექსებით, ტრიალებდა აზნაურთა წრეში.

1605 წელს მან დუელში მოკლა თავისი მოწინააღმდეგე და იძულებული გახდა ინგლისში გაქცეულიყო, სადაც ოთხი წელი დაჰყო. აქ იგი გაეცნო ინგლისის განვითარებულ მეურნეობაში ჩამოყალიბებულ ბურჟუაზიულ ურთიერთობებს, რომელთა შესწავლითაც მეტად დაინტერესდა.

საფრანგეთში დაბრუნებისას იგი დაქორწინდა ერთი მდიდარი აზნაურის ქვრივ ჰუგენოტის ქალზე. ამან საშუალება მისცა მას რკინა-კაკვეულის ქარხანა გაეხსნა, სადაც წარმოებულ საქონელს პარიზში ასაღებდა. იმავდროულად იგი ინტენსიურად მუშაობდა ეკონომიკურ პრობლემებზე.

1616 წელს მან იუსტიციის მინისტრს წარუდგინა თავისი ეკონომიკური ნაწარმოები – „პოლიტიკური ეკონომიის ტრაქტატი“[1], სადაც პირველად იქნა გამოყენებული ტერმინი „პოლიტიკური ეკონომია“. ცოტა ხნის შემდეგ მას უბოძეს ბარონის[2] ტიტული.

იმ გარემოების შესახებ, თუ რატომ მისცა ა.მონკრეტიენმა თავის ნაშრომს ასეთი სახელწოდება, პროფ. ა.ანიკინი წერს: „ის (ა.მონკრეტიენი – ა.ს) ყველაზე ნაკლებად ფიქრობდა იმაზე, რა სახელს არქმევდა ახალ მეცნიერებას. სიტყვების ასეთი და მსგავსი შეთანხმებით, როგორც იტყვიან, გაჟღენთილი იყო აღორძინების ეპოქის ჰაერი, როცა ანტიკური კულტურის მრავალი იდეა და ცნება აღდგებოდა... მონკრეტიენმაც იცოდა ბერძნული და ლათინური ენები, კითხულობდა ძველი ეპოქის ავტორებს, ის სისტემატურად იმოწმებდა მათ. უეჭველია, მან იცოდა ქსენოფონტთან და არისტოტელესთან რა შინაარსი ჰქონდა სიტყვებს – *ეკონომიას* და *ეკონომიკას*“[3].

მალე მონკრეტიენის ავტორიტეტი დაეცა, რამდენადაც მასზედ ეჭვი მიიტანეს ყალბი ფულის მოჭრაში. შემდეგ იგი მიემხრო პროტესტანტებს[4] და აღმოჩნდა მეამბოხე ჰუგენოტებს[5] შორის, რომლებიც ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდნენ ფეოდალურ-აბსოლუტური წყობილების წინააღმდეგ ბრძოლაში. იგი გარდაიცვალა 1621 წელს ბანდიტური თავდასხმის შედეგად.

მონკრეტიენი იზიარებდა ჟან ბოდენის პოლიტიკურ შეხედულებებს, რომელსაც მაკიაველის ამორალურობისაგან გამიჯვნა სურდა,

---

[1] იხ.: Moncretien A. dc Traite de l'economie politique. Paris, 1889; «Трактат о политической экономии» - «Мировая экономическая мысль», т.1.

[2] ბარონი (ფრანგ. baron) – დას. ევროპის სახელმწიფოებში თავადაზნაურული წოდება, გრაფზე დაბალი.

[3] ა.ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე, გვ. 28.

[4] პროტესტანტიზმი – ევროპაში XV ს. წარმოშობილი ერთ-ერთი სახელწოდება სხვადასხვა ქრისტიანული სარწმუნოებისა (ლუთერანიზმისა, კალვინიზმისა,...), როგორც პროტესტი კათოლიზმის წინააღმდეგ.

[5] ჰუგენოტები (ფრანგ. hugeunots) – საფრანგეთში პროტესტანტები, რომელთაც სდევნიდა კათოლიკური ეკლესია და მთავრობა.

მაგრამ მაინც თვლიდა, რომ საზოგადოებრივი წესრიგის დამყარებისათვის აუცილებელია, სუსტები დაემორჩილონ მათზე უფრო ძლიერებს.

ა.მონკრეტიენი მიიჩნდა მნიშვნელოვან დასკვნამდე, როდესაც მიუთითა, რომ შრომას მხოლოდ მაშინ აქვს აზრი, როდესაც საქონელი იწარმოება, ხოლო ადამიანის კეთილდღეობა შრომით იქმნებაო.

ა.მონკრეტიენი ქვეყნის გამდიდრების აუცილებელ პირობად თვლიდა მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარებას, ისე, რომ მრეწველობას ხელი უნდა შეეწყო ვაჭრობის განვითარებისათვის, ამასთან, იგი სათანადო პატივს მიაგებდა მიწათმოქმედს, თანაუგრძნობდა გლეხობას და სახელმწიფოსაგან მათზე მეტ ზრუნვას მოითხოვდა. საზოგადოებაში ვაჭრის როლი მან შეადარა ადამიანის სხეულში ტვინის როლს, ხოლო ვაჭრობაც გარკვეულად მიაჩნდა წარმოების ცალკეული დარგების განვითარების მთავარ მიზნად, რომელნიც თავიანთი პროდუქციის უმეტეს ნაწილს ასაღებენ ვაჭრობის მეშვეობით. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ვაჭრობა პატივისა და შემოსავლის თვალსაზრისით მაღლა უნდა იდგეს, ვიდრე მისი დაკვეთით მომუშავე მრეწველობის დარგები. ამასთან, ვაჭრის საქმიანობა მნიშვნელოვანია და შესაბამისად გამართლებულია მისი სწრაფვა მოგებისაკენ, რაც გვევლინება საზოგადოებრივი კეთილდღეობის საფუძვლად.

მონკრეტიენისათვის მნიშვნელოვანი იყო დაწვრილებით განეხილა და გაებათილებინა ტრადიციულად განწყობილთა არგუმენტები იმის შესახებ, რომ მოგებისაკენ სწრაფვა დაეგმოთ. მისი აზრით, ცდებიან ისინი, რომლებიც მიიჩნევენ, რომ ცხოვრება, რომელიც ფეხმძიმედაა მოგებისაკენ სწრაფვით, შეუთავსებელია კეთილდღეობასთან და ამიტომაც ფილოსოფოსების ყველაზე ლამაზი მსჯელობები მხოლოდ ფანტასტიკაში გამოდგებაო.

შეიძლება ითქვას, რომ მონკრეტიენი ერთ-ერთი პირველი იყო, რომელმაც გამოხატა თანამედროვე წარმოდგენა, რომლის თანახმადაც საზოგადოებაში ერთობლივი ცხოვრებისათვის დიდი მნიშვნე-

ლობა აქვს ეკონომიკის სხვადასხვა დარგების საქმიანობას საქონელთა წარმოებისა და განაწილების ფორმით. თანმიმდევრულად განავითარა რა ეს აზრი, მონკრეტიენი მივიდა ძალზე თანამედროვე დასკვნამდე, რომ წარმოებისა და ვაჭრობის განვითარებისათვის ხელშეწყობა სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანეს ამოცანად გვევლინება.

თავისი შეხედულების განმარტების მიზნით, მონკრეტიენმა შექმნა ტერმინი „პოლიტიკური ეკონომია“, რომელიც შემოინახა ფრანგულ ენაზე და, როგორც ჩანს, იგი ნასესხები იყო სხვა ენებისაგან საქონელთა წარმოებისა და განაწილების შესახებ მეცნიერების აღწერისათვის. მისი მტკიცებით, ეკონომიკა განუყოფელია პოლიტიკისაგან, რამდენადაც ასეთ შემთხვევაში მთელისაგან გამოიყოფა მთავარი ნაწილი და მეცნიერება საქონელთა წარმოების შესახებ, როგორც სახელმწიფოს, ასევე ოჯახის საქმედ გვევლინება.

2.2.5. ჟან-ბაპტისტ კოლბერი (1619-1683)

ეკონომიკის ლიტერატურის უმნიშვნელოვანეს ავტორთა შორის ჟ.-ბ. კოლბერის სახელი არ გეხვდება. ლუდოვიკო XIV-ის პერიოდის ფინანსთა მინისტრს დიდმოცულობიანი თეორიული ნამუშევრები არ გააჩნდა, მერკანტილისტურ ლიტერატურაში მას ორიგინალურ თეორეტიკოსად არ თვლიან. ამავე დროს, კოლბერი იყო როგორც სამეურნეო და ფინანსური სფეროს ენერგიული და გონიერი პრაქტიკოსი მუშაკი, ასევე იმდროინდელი ეკონომიკური და პოლიტიკური პრობლემების ახლებურად გამააზრებელი. თავისი მოსაზრებები მან დამაჯერებლად გადმოგვცა მეფისადმი, ნათესავებისადმი, მეგობრებისადმი და ხელქვეითებისადმი მიმართულ მრავალ მემორანდუმში, ინსტრუქციასა და წერილში. ამიტომაც იგი მიეკუთვნება როგორც გამოჩენილ პოლიტიკოსთა, ასევე ეკონომიკური აზროვნების განმოჩენილ მოღვაწეთა რიგებს.

კოლბერი, როგორც ფინანსისტ-ეკონომისტი, საფრანგეთში მერკანტილისტური პოლიტიკის აშკარა პრაქტიკული გამტარებელი იყო. იგი ქვეყნის ინტერესებიდან გამომდინარე, ყოველმხრივ ხელს

უწყობდა მრეწველობისა და ვაჭრობის განვითარებას, მისი დოქტრინების გამოყენებით განვითარდა სავაჭრო კომპანიები და გაფართოვდა საზღვაო-სავაჭრო გზები.

ჟ.-ბ. კოლბერი დაიბადა რეიმსში, ქსოვილებით მოვაჭრე მდიდარი ბურჟუას ოჯახში. იეზუიტთა[1] კოლეჯში მიღებული აღზრდის შემდეგ ახალგაზრდა კოლბერმა 1634-1640 წლებში მრავალმხრივი განათლება მიიღო, რამაც იგი მოამზადა ფინანსურ სფეროში მოღვაწეობისათვის: სწავლობდა ბანკირთან, ნოტარიუსთან, შემდეგ შატელიეში — პარიზის სამეფო სასამართლოში. 1640 წელს მან სამეფო სამსახური ჯარის ადმინისტრაციაში დაიწყო. მოგვიანებით გახდა სამხედრო საქმის სახელმწიფო მდივნის თანამშრომელი, რომლის შუამდგომლობითაც 1651 წელს მუშაობა დაიწყო მინისტრ მაზარინისთან. მალე მან მაზარინის ყურადღება მიიპყრო, რომლის შემდეგ კარდინალმა საკუთარი ქონების მართვა დაავალა. კოლბერმა დიდი წარმატებით გამოიყენა ეს შესაძლებლობა და, ამავ დროს, შეძლო მნიშვნელოვნად გაეზარდა საკუთარი ქონებაც. მან შეიძინა საქმის ღრმა ცოდნა სახელმწიფოს მართვაში და მოიპოვა გავლენა ქვეყნის ცენტრალურ ადმინისტრაციასა და მეფის გარემოცვაში. მანამდე კი მაზარინიმ გაუწია მას მეფესთან რეკომენდაცია.

ჯ.მაზარინის (1602-1661) სიკვდილის შემდეგ კოლბერმა სახელმწიფო ფინანსები ჩაიბარა სამართავად. შემდგომ წლებში იგი სხვა სამსახურებსაც (წყალთა მეურნეობასა და სატყეო საქმეს, ვაჭრობას) მართავს. 1655 წლიდან მის თანამდებობას ეწოდა „ფინანსთა გენერალური კონტროლიორი“, რაც 1789 წლამდე საფრანგეთის ფინანსთა მინისტრის ტიტულს შეესაბამებოდა.

1669 წელს სამეფო სახლის სახელმწიფო მდივნად დანიშვნის შემდეგ იგი სამეფო სახლის, ქალაქ ოპარიზის, საზღვაო ძალების, კოლონიებისა და მანუფაქტურის საქმეებზე გახდა პასუხისმგებელი. სულ მალე მის კომპეტენციაში საწარმოთა მართვაც შევიდა. თანამ-

[1] იეზუიტი (ლათ. Jesus — იესო) — კათოლიკური ეკლესიის ყველაზე უფრო რეაქციული ორდენის, ე.წ. „იესოს საზ-ის წევრი“.

დებობათა ასეთი გაერთიანებით კოლბერმა უდიდეს ძალაუფლებას მიაღწია.

ლუდოვიკო XIV-ის მიერ ჩატარებული კონსტრუქციული აღმშენებლობა მჭიდროდაა დაკავშირებული ამ დაუღალავი მინისტრის ქმედებასთან.

კოლბერის უპირველესი ზრუნვის სფერო სახელმწიფო ფინანსები იყო, რადგან ფინანსებში ხედავდა იგი საფრანგეთის ძლიერების საფუძველს.

კოლბერი სახელმწიფოს შემოსავლის ზრდის უმნიშვნელოვანეს წყაროდ ქვეყნის საგადასახადო პოლიტიკის სიძლიერეს თვლიდა. ამ მიზანს ემსახურებოდა მისი სამრეწველო, სასოფლო-სამეურნეო და საგარეო ვაჭრობის პოლიტიკა, ღონისძიებები სასამართლო და სატრანსპორტო სისტემების გასაუმჯობესებლად, აგრეთვე მისი საზღვაო და კოლონიალური პოლიტიკა. ამ გზაზე კი დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენდა განსხვავებული პროვინციული კანონები და სამართალი. განსხვავებული პროვინციული კანონების გამო კოლბერმა ვერ შეძლო მთელ ქვეყანაში ერთიანი სატარიფო და საბაჟო პოლიტიკის გატარება.

უფრო მეტ წარმატებას კოლბერმა სამართლის უნიფიცირებაში მიაღწია. მისი დაუღალავი მცდელობის შედეგად მთელ ქვეყანაში ერთიანი სისხლის სამართლის კოდექსი (1667) შემოიღეს. მისივე ხელმძღვანელობით მთელი სახელმწიფოსთვის ერთიანი სატყეო და წყლის სამართალი, ხოლო 1673-81 წლებში კი სავაჭრო სამართლის კოდექსი დამუშავდა, ამასთან, განხორციელდა ზომა-წონის ერთეულთა სისტემის უნიფიცირება.

სამრეწველო საქმიანობის პოლიტიკის შემუშავებისას კოლბერი პირველ რიგში პროდუქციის სტანდარტიზაციისა და ხარისხის გაუმჯობესებაზე ზრუნავდა, რათა გაზრდილიყო ექსპორტი. იგი იმ საწარმოების დამკვიდრებასა და განვითარებას მოითხოვდა, რომელთა მიერ წარმოებული პროდუქციის მსგავსი საქონლის იმპორტი მანამდეც ხდებოდა.

კოლბერის სამრეწველო პოლიტიკა დირიჟისტული[1] ხასიათისა იყო. 1666 წლიდან მან მრეწველთათვის დეტალიზებული რეგლამენტების სახით გამოსცა მრავალრიცხოვანი მითითებანი მათი პროდუქციის სახეობებისა და ხარისხის შესახებ. კერძოდ, „ინდუსტრიამ“, რომელშიც იმჟამინდელ საფრანგეთში, უპირველეს ყოვლისა, საფეიქრო საქმის ყველა მიმართულება და პროდუქციის წარმოების საფეხურები იგულისხმებოდა, ზუსტი მითითებანი მიიღო მაუდის სხვადასხვა ტიპების ზომებსა და ხარისხზე. სამრეწველო ნორმები მთელ საფრანგეთში მოქმედებდა, მათი დაცვა კონტროლს ექვემდებარებოდა და დარღვევები ფულადი ჯარიმებით ისჯებოდა. ხარისხზე კონტროლის ამაღლების მიზნით, 1673 წელს მანუფაქტურაში გაძლიერდა საამქროებისადმი მიდრეკილება, რაც შემდეგ ხელოსანთა სხვადასხვა პროფესიებზეც გავრცელდა. აქ კოლბერი ფისკალურ ინტერესებსაც ახორციელებდა, რადგან უსტაბაშის წოდება იყიდებოდა, ისევე, როგორც სხვა სახელმწიფო თანამდებობა სახელმწიფო ხაზინაში ფულად შენატანებზე.

კოლბერის სამრეწველო პოლიტიკის ცენტრში იყო მანუფაქტურების და დიდი სამრეწველო საწარმოების წახალისება, რადგან მათში იგი პროდუქციის წარმოების ყველაზე მძლავრ წყაროებს ხედავდა. მოიწვია საზღვარგარეთელი სპეციალისტები, მანუფაქტურების წახალისების მიზნით გასცა სახელმწიფო ფულადი დახმარებანი. ახლადდაარსებული მანუფაქტურები გარკვეული დროით იღებდნენ პროდუქციის გამოშვებისა და რეალიზაციის მონოპოლიას, მანუფაქტურის მუშაკები კი გარკვეული სახის გადასახადებისაგან (მაგ., ბინის გადასახადისაგან) თავისუფლდებოდნენ. ამასთან, მანუფაქტურებში პროდუქციის წარმოება და გასაღება წვრილმანებამდე იყო რეგლამენტირებული და საქონლის ხარისხი და სამუშაო დისციპლინა მკაცრ კონტროლს ექვემდებარებოდა. კოლბერის სამრეწველო პოლიტიკის შედეგად საფრანგეთი ევროპაში ძვირფასი საქონ-

[1] დირიჟიზმი — სახელმწიფოს მიერ ეკონომიკის აქტიური რეგულირების პოლიტიკა.

ლის (ხალიჩები, ავეჯი, შუშა, სარკეები, აბრეშუმი, ტანსაცმელი) წამყვანი მწარმოებელი გახდა.

ასეთი სამრეწველო პოლიტიკის პარალელურად, ქვეყანაში ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესება და დემოგრაფიული პოლიტიკის ღონისძიებები წახალისდა. კოლბერის ინიციატივით პირდაპირი გადასახადებისაგან ხუთი წლით თავისუფლდებოდა ის ახალგაზრდა მამაკაცი, რომელიც 21 წლამდე ასაკში დაოჯახდებოდა. ათი და უფრო მეტი ბავშვის მამა გადასახადებისაგან თითქმის მთლიანად თავისუფლდებოდა, მაგრამ ასეთ ოჯახებში არც ერთი ბავშვი არ უნდა ყოფილიყო მღვდელი ან მონაზონი (რამდენადაც ეს პროფესიები ქორწინებაზე უარის თქმას გულისხმობდა). ინფრასტრუქტურის გასაუმჯობესებლად მან საზღვაო მისადგომების მშენებლობა დაიწყო.

ოსტინდოეთიდან ინგლისის და ნიდერლანდების კომპანიების წარმატებული საქმიანობის ზეგავლენის შედეგად, კოლბერმა 1664-1673 წლებში დაარსა რამდენიმე სავაჭრო კომპანია ოსტინდოეთის, ვესტინდოეთის, სენეგალისა და სხვათათვის, რომელთაგან მხოლოდ ოსტინდოეთის კომპანიამ იარსება ლუდოვიკო XIV-ის მმართველობის შემდეგაც.

ინდოეთის ორივე მხარის კომპანია კოლბერის მიერ მართული ფრანგული კოლონიალური პოლიტიკის ინსტრუმენტს წარმოადგენდა. მისი მოღვაწეობის პერიოდში დაიპყრეს ინდოეთის საყრდენი პუნქტები განგის დელტაში (1673) და გვინეასა და სანტ-დომინგოში (ჰაიტი) დამკვიდრდნენ.

კოლონიალური პოლიტიკისა და ფრანგული საქონლის ექსპორტის დასაცავად, კოლბერმა საფრანგეთის სავაჭრო ფლოტი გააძლიერა. ასე მაგალითად, თუ 1664 წელს საფრანგეთს მხოლოდ 350 გემი გააჩნდა, 1683 წელს მათმა რიცხვმა უკვე 550 შეადგინა. კოლბერმა კარდინალს (1622 წლიდან) აღადგენინა სამხედრო ფლოტი, რომელიც ა.ჟ. რიშელიეს (1585-1642) სიკვდილის შემდეგ თითქმის დაიშალა. ეს ფლოტი, ინგლისის ფლოტის შემდეგ, სიძლიერით მეორე გახდა. კოლბერის დროიდან საფრანგეთი ძლიერ

საზღვაო სახელმწიფოდ გადაიქცა. სავაჭრო პოლიტიკა კოლბერმა შეგნებულად დაუქვემდებარა სახელმწიფოს ძლიერების პოლიტიკას. საფრანგეთი ლუდოვიკო XIV-ის და მისი ფინანსთა მინისტრის ნებით ევროპის უძლიერეს სახელმწიფოდ უნდა გადაქცეულიყო. ამ მიზნით, კოლბერის თანახმად, იგი ევროპის წამყვანი სავაჭრო ძალა უნდა გამხდარიყო.

საგარეო სავაჭრო პოლიტიკამ, როგორც სახელმწიფო ძლიერების პოლიტიკის ნაწილმა, საგარეო ვაჭრობა თითქმის მუდმივი სამეურნეო ომების ასპარეზად გადააქცია. 1664 წელს საიმპორტო-საბაჟო გადასახადები უმნიშვნელოდ გაიზარდა, მაგრამ სამი წლის შემდეგ ეს ტარიფები გასამკეცდა, რაც თითქმის იმპორტის აკრძალვას უდრიდა. როდესაც ნიდერლანდებმა ამის საპასუხოდ ფრანგული საქონლის იმპორტი აკრძალა (1670), ამან საფრანგეთს ნიდერლანდებზე თავდასხმის საბაბი მისცა (1672). სამშვიდობო მოლაპარაკებების შედეგად (1678) საფრანგეთი იძულებული გახდა 1664 წლის ტარიფებს დაბრუნებოდა.

კოლბერი, მართალია, მხარს უჭერდა ლუდოვიკო XIV-ის საგარეო პოლიტიკას, მაგრამ მის განხოციელებას მხოლოდ სოლიდური დაფინანსების პირობებში — ვალების აღების გარეშე მოითხოვდა. მართალია, იგი ვაჭრობის სტიმულირებისათვის ხარჯების გამოყოფას მოითხოვდა, მაგრამ აპროტესტებდა ლუდოვიკო XIV-ის სამეფო კარის მფლანგველობით სახარჯო პოლიტიკას. ამან სიცოცხლის უკანასკნელ წლებში მეფესთან და სამხედრო მინისტრთან უთანხმოებები შეუქმნა. მიუხედავად მისი დაძაბული, 16 საათიანი ყოველდღიური სამუშაო რეჟიმისა, მეფე მაინც უყაირათოდ ხარჯავდა სახელმწიფო შემოსავლებს. კოლბერის ჯანმრთელობა შეიტყა და 1683 წლის 6 სექტემბერს გარდაიცვალა.

მძიმე გადასახადების გამო სახელმწიფო გაკოტრების პირას აღმოჩნდა, თუმცა, კოლბერს ამაში მინიმალური წვლილი მიუძღოდა და თავის ხალხს თავდაუზოგავად ემსახურა, ამავე ხალხმა იგი შეიძულა. მის კუბოს ჯარისკაცები იცავდნენ აღგზნებული მასისაგან და იგი შუაღამისას მალულად დაკრძალეს.

კოლბერისათვის უდიდეს მაგალითს წარმოადგენდა 1624 წლიდან მეფის საბჭოს მეთაური არჩან რიშელიე, რომლის ეკონომიკურ და საფინანსო-პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებსაც ეყრდნობოდა იგი თითქმის ყოველთვის მეფისადმი გაკეთებულ მოხსენებებში. არსად არ ასახელებდა იმ ავტორებს, რომლებიც სახელმწიფოს ეკონომიკისა და სამეურნეო პოლიტიკის საკითხებზე წერდნენ. მაგრამ აქედან არ უნდა დაეასკვნათ, რომ იგი არ იცნობდა ჟ.ბოდენის, ბ.ლაფემასის (1545-1612) ან ა.მონკრეტიენის შრომებს. ყოველ შემთხვევაში, მისი შეხედულებები ფინანსების შესახებ ძალიან ემთხვევა ბოდენის, აგრეთვე, ლაფემასის (1602 წელს გახდა საფრანგეთის ვაჭრობის გენერალური კონტროლიორი) შეხედულებებს. კოლბერის წინამორბედი, რომლის ტრაქტატებსაც საფრანგეთის ეკონომიკურ საკითხებზე ინტენსიურად სწავლობდა ა.რიშელიე, ცნობილი უნდა ყოფილიყო კოლბერისთვისაც. ლაფემასი მხარს უჭერდა მანუფაქტურების შექმნას, ნედლეულის გატანის აკრძალვას და მანუფაქტურული საქონლის შემოზიდვას.

2.2.5.1. ფინანსების, სამრეწველო პოლიტიკის, ფულისა და ვაჭრობის შესახებ

კოლბერის ეკონომიკური იდეები ძირითადად გადმოცემულია მის სამსახურებრივ და პირად კორესპონდენციებში, რომლებიც ყურადღებას იპყრობენ არა ორიგინალობით, არამედ მათი სისტემატიკური ურთიერთკავშირებით, გადმოცემის თანმიმდევრობით და იმ ისტორიული და სამეურნეო სიტუაციის ღრმა ცოდნით, რომელსაც ისინი ეხება. მეფისადმი გაგზავნილ მემორანდუმებში არაერთხელ აღნიშნავდა, რომ იგი ემყარებოდა საკუთარ მრავალწლიან გამოცდილებას. შინაარსობლივად, კოლბერის აზროვნება იმ ძირითად დებულებას ეყრდნობოდა, რომლის მიხედვითაც ეკონომიკა ფრანგული მონარქიის ინტერესებს უნდა ექვემდებარებოდეს. ამიტომაც იგი აუცილებლად მიიჩნევდა ეროვნული თვითშეგნების ამაღ-

ლებაზე ზრუნვას ვაჭრებში, რაც მათ საკუთარ ინტერესებს სახელმწიფო ინტერესებს დაუქვემდებარებდა.

ასე განიხილება მის მიერ სახელმწიფო ფინანსებისათვის მნიშვნელოვანი ყველა ეკონომიკური და სოციალური პრობლემა. მისთვის ფინანსებია სახელმწიფოს საფუძველი და მისი პოლიტიკური და ეკონომიკური აზროვნების ცენტრალური ათვლის წერტილი. 1663 წელს, მეფისადმი შეთავაზებულ **საფრანგეთის ისტორიულ მიმოხილვაში** (ჰენრიხ IV-ის სიკვდილიდან (1610) 1663 წლამდე) კოლბერი აღნიშნავდა, რომ ყველა სახელმწიფოში ფინანსები წარმოადგენს სახელმწიფოს უმნიშვნელოვანეს და აუცილებელ ნაწილს (გავიხსენოთ, ჟ.ბოდინი ფინანსებს ახასიათებდა, როგორც სახელმწიფოს ნერვებს — ა.ს.).

ფინანსური პოლიტიკის შესახებ. კოლბერისათვის ფინანსური პოლიტიკის მიზანი შემოსავლებით სახელმწიფო ხარჯების დაფარვაა. ეს თავისთავად გასაგები საფუძველი, აბსოლუტური მონარქიის წლებში ყველასათვის გასაგები არ იყო, რადგან იგი სახელმწიფო ხარჯების სახელმწიფო შემოსავლებთან გატოლებას მოითხოვდა.

აბსოლუტური მონარქიის პირობებში დიდი ხარჯებისა და ლუდოვიკო XIV-ის ძვირადღირებული ძალისმიერი პოლიტიკის გამო, კოლბერის რეკომენდაციები დიდი ხნის განმავლობაში ვერ განხორციელდა. და თუ მინისტრი საკუთარ მეფეს სხვა შემთხვევებში ჩვეულებრივ ეპირფერებოდა, ამას ვერ ვიტყვით სახელმწიფო ბიუჯეტის განხილვისას.

კოლბერი „ფინანსურ მემორანდუმში“ (1679) კრიტიკულად აღნიშნავდა, რომ სახელმწიფო ხარჯები უკვე ხუთი მილიონი ლივრით აღემატებოდა მშვიდობიან წლებში მიღებულ შემოსავლებს. თუმცა, დეფიციტის დაფარვის წყაროდ მხოლოდ გადასახადებს არ ასახელებდა, ვინაიდან საგადასახადო სახსრები დამოკიდებულია გადამხდელთა შემოსავალზე: როდესაც გადასახადების გადამხდელთა შემოსავლები მცირდება, სახელმწიფოს უკვე აღარ შეუძლია მოითხოვოს პროვინციებიდან ძველებური გადასახადები, რამდენადაც ეს

მოსახლეობას გააღატაკებს. ასეთ შემთხვევაში გამოსავალს იგი სახელმწიფო დანახარჯების შეზღუდვაში ხედავდა.

იმავე „მემორანდუმში“ კოლბერმა ქვეყანაში მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობასა და სახელმწიფოს შემოსავალს შორის თანაფარდობა გაიანგარიშა. იგი მზარს უჭერდა საგადასახადო სახსრებსა და ფულის რაოდენობას შორის ასეთ თანაფარდობას: 1:3. გარდა ამისა, კოლბერს სურდა სცოდნოდა იგივე მონაცემები თითოეული პროვინციის მიხედვით. ეს მნიშვნელოვანი იყო, რამდენადაც იმ პერიოდში საფრანგეთში არსებობდა მთელი სახელმწიფოსათვის მოქმედი ერთიანი საგადასახადო ტარიფი. უფრო ხშირად ყოველ პროვინციას გარკვეულ თანხას აწერდნენ, რომელსაც იგი პირდაპირი გადასახადების სახით იხდიდა.

ფინანსებთან დაკავშირებით კოლბერი გამოხატავდა აზრს, რომ პროვინცია ფულის ძლიერი გადინებისას, შესაბამისი უკუდინების გარეშე, გარკვეული დროის შემდეგ, მასზე დაბეგრილი საგადასახადო თანხის გადახდის უნარს კარგავს. თუმცა, ერთი პროვინციიდან ფულის გადინება მეორე ან რამდენიმე სხვა პროვინციაში ფულის რაოდენობის გაზრდას ნიშნავდა, მაგრამ ამის შესაბამისად ცალკეული პროვინციების გადასახადების აკრეფის სისტემის შეცვლა შეუძლებელი იყო, რადგან ფულის ამგვარი გადინება ერთი პროვინციიდან სხვა ერთ ან რამდენიმე პროვინციაში ვერ აღირიცხებოდა, მიუხედავად იმისა, რომ ეს შესაბამისი რეგიონისათვის საგრძნობი იყო. კოლბერის რეკომენდაციით, ცალკეულ პროვინციებში ფულის რაოდენობასა და გადასახდელ თანხას შორის „სწორი“ თანაფარდობის შესანარჩუნებლად სახელმწიფოში „ყველა საშუალებით“ უნდა გაეზარდათ მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობა და სახელმწიფოს მიერ გასაცემი ფული, უპირატესად, უფრო დიდი გადასახადების გადამხდელ პროვინციებში გაეშვათ.

ქვეყანაში საგადასახდელო ძლიერების ასამაღლებლად, ე.ი. სახელმწიფოსათვის გაზრდილი შემოსავლების უზრუნველსაყოფად, კოლბერი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა დისციპლინირებულ აღზრდასა და დემოგრაფიული სიტუაციის გაუმჯობესებას (რომელიც

ხელს უწყობდა გადასახადების გადამხდელთა რაოდენობის ზრდას), სამრეწველო პროდუქციისა და ქვეყანაში ფულის რაოდენობის ზრდას აქტიური საგაჭრო ბალანსის საშუალებით.

სამუშაო დისციპლინებისათვის აღზრდა კოლბერისათვის წარმოადგენდა ერის აღზრდას მისი ქვეშევრდომული მოვალეობის შესასრულებლად: ქვეშევრდომები მოვალენი არიან გადასახადი ჩააბარონ უფროსს; მათი გადახდისუნარიანობა დამოკიდებულია მათ ხელთ არსებულ ნაღდ ფულზე, ეს ფული კი, თავის მხრივ, — მათ შრომაზე. კოლბერი თვითონ იყო ფანატიკოსი მშრომელი, რომელიც დღეღამეში 15-16 საათს ატარებდა თავის სამუშაო მაგიდასთან და რომლისთვისაც უცხო იყო უსაქმურობა. მორწმუნე კათოლიკე კოლბერი ასკეტური შრომითი დისციპლინის შთამბეჭდავ მაგალითს წარმოადგენდა.

ასეთივე შემართებით აღზარდა მან თავისი შვილები. უფროს ვაჟიშვილს, რომელიც მისი მემკვიდრე იყო საზღვაო საქმის სახელმწიფო მდივნის თანამდებობაზე, შემდეგნაირად მიმართავდა — მე ჩემი შვილისაგან განსაკუთრებით მოვითხოვ ყველა წამოწყებულ საქმეში სიხარულის განცდის, ბეჯითად მუშაობის და სიზუსტის დაცვით მოქმედებას.

შრომაში კოლბერი მხოლოდ ისეთ საქმიანობას გულისხმობდა, რომელსაც სახელმწიფოსათვის მეტი სარგებელი მოჰქონდა. 1664 წელს მეფისადმი გაგზავნილ მემორანდუმში იგი აღნიშნავდა, რომ თუ მეფეს დიდი საქმეების განხორციელება და დიდების მოპოვება სურს, საჭიროა ქვეშევრდომებს განუსაზღვროს სასარგებლო და უსარგებლო პროფესიები. სასარგებლო სფეროებად მას მიაჩნდა: სოფლის მეურნეობა, ვაჭრობა და მრეწველობა, სამხედრო სამსახური ზღვასა და ხმელეთზე. უსარგებლო პროფესიებში იგი ასახელებდა მონაზონობას, აგრეთვე დიდი ფულის მხარჯველ სამსახურებს მართვის, ფინანსებისა და იუსტიციის სფეროებში.

მონაზონებს კოლბერი არა მხოლოდ იმიტომ უარყოფდა, რომ მათ საქმიანობას იხილავდა, როგორც სახელმწიფოსათვის „უნაყოფოს“, არამედ იმიტომაც, რომ ისინი არ ოჯახდებოდნენ და არ

შეესაბამებოდნენ ქვეყნის დემოგრაფიულ ინტერესებს. მას კი მოსახლეობის რაოდენობის გაზრდა და ქვეყანაში გადასახადის გადამხდელთა მოძრავლება სურდა. ამიტომაც უწყობდა იგი ხელს ადრეულ ქორწინებას, რათა მშობლებს მონასტერში არ გაეგზავნათ ქალიშვილები. ეკონომიკისათვის სასარგებლო ადამიანებზე საუბრისას, კოლბერი მზად იყო გადაეხვია მეფის მკაცრი რელიგიურ-პოლიტიკური საფუძვლებიდან. ვაჭრობაში იგი ებრაელ ვაჭართა განდევნის წინააღმდეგ ილაშქრებდა.

ეკონომიკური მოსაზრებებიდან გამომდინარე, იგი არ იზიარებდა ლუდოვიკო XIV-ის შეურიგებელ პოზიციას ჰუგენოტების[1] საკითხში. მისი პრაგმატული დამოკიდებულება სარწმუნოებისადმი სამეფო კარის კრიტიკას იწვევდა, რისთვისაც მას არც თუ იშვიათად კიცხავდნენ, საყვედურობდნენ, რომ იგი მხოლოდ „მის ფინანსებზე" ფიქრობდა და თითქმის არასოდეს — რელიგიაზე.

სამრეწველო პოლიტიკის შესახებ. კოლბერი სამრეწველო პროდუქციის ზრდასა და გაუმჯობესებაში ხედავდა ქვეყნის კეთილდღეობას, გადასახადების მატების და სახელმწიფო ფინანსების შევსების მთავარ წყაროს. ამასთან, იგი დიდად აფასებდა სოფლის მეურნეობას, როგორც კვების პროდუქტებისა და საფეიქრო მრეწველობისათვის ნედლეულის მიმწოდებელს. მისი მითითებით სამიწათმოქმედო იარაღები და გლეხურ მეურნეობათა პირუტყვის სულადობის ოთხი მეხუთედი ყადაღის დადებისაგან განთავისუფლდა; ხელი შეუწყო მეცხენეობისა და მეცხვარეობის განვითარებას და ა. შ.

კოლბერი მნიშვნელოვან ყურადღებას უთმობდა ხელოსნობის განვითარებას. სახელოსნოების მიმართ იმდროინდელი პოლიტიკა დირიჟისტული ხასიათისა იყო. ხელოსნობა ასზე მეტი საკანონმდებლო აქტით რეგულირდებოდა. კოლბერი უფრო მეტს ფიქრობდა ხელობათა მკაცრ რეგლამენტირებასა და მათთვის ხელისშეწყობის პრივილეგიებზე, ვიდრე აღმზრდელობით ღონისძიებებზე. ყოველ

[1] **ჰუგენოტები** — კალვინიზმის (ერთ-ერთი პროტესტანტული სარწმუნოება, რომელიც შეიქმნა მე-16 ს. და ფართოდ გავრცელდა საფრანგეთში და სხვ.) მიმდევარნი XVI-XVIII სს-ში.

შემთხვევაში, მის კორესპონდენციებში ხშირად გამოხატულია ტიურგოსა და სმითის მსგავსი აზრები. ასე, მაგალითად, XVII ს-ის 60-იანი წლების ბოლოს კოლბერი აღნიშნავდა, რომ საჭიროა ადამიანებს გზა გაეხსნათ იმგვარი თავისუფლებისაკენ, რომელიც მათ საშუალებას მისცემს ნებაყოფლობით აკეთონ სასარგებლო საქმე. „ფინანსურ მემორანდუმში“ კი იგი წერდა, რომ თავისუფალი ვაჭრობა და მონოპოლიებისაგან განთავისუფლება უკეთესია, ვინაიდან კერძო ინიციატივა ამოძრავებს წამოწყებასო. ამასთან, მას მიაჩნდა, რომ მოსალოდნელი დიდი მოგების შემთხვევაში ყოველგვარ პრივილეგიებზე საუბარი ზედმეტია. ვაჭრობის თავისუფლებაში იგი, უპირველეს ყოვლისა, გულისხმობდა შიგა ვაჭრობის განთავისუფლებას ზედმეტი შეზღუდვებისა და, პირველ რიგში, მძიმე საგზაო ბაჟისაგან.

კოლბერი იმდროინდელი ფრანგული მრეწველობის თავისუფლებას მოითხოვდა. მისი აზრით, საფრანგეთში კერძო ინიციატივის ნაკლებობა იყო. ფრანგებს იგი ვაჭრობაში დიდად გაწაფულად არ თვლიდა და სახელმწიფოსაგან ამ სფეროს სტიმულირებას მოითხოვდა. ხელოსანთა ნაწარმის მაღალი ხარისხის მიღწევა მისი სამრეწველო პოლიტიკის ძირითადი მიზანი იყო. მრეწველობისათვის პრიორიტეტულად მიიჩნევდა ქვეყნის შიგნით იმ ნაწარმის დამზადებას, რომლის იმპორტიც საფრანგეთში საზღვარგარეთიდან ხდებოდა.

კოლბერის განსაკუთრებული ინტერესის საგანს დიდი საწარმოები, პირველ რიგში, მანუფაქტურები წარმოადგენდნენ, რომელთაც იგი ყველაზე მაღალმწარმოებლურ საწარმოებად თვლიდა. მანუფაქტურები აერთიანებდნენ მუშაკთა სოლიდურ რაოდენობას კარგად ორგანიზებულ დიდ სახელოსნოებში, სადაც უმკაცრესი შრომითი დისციპლინა სუფევდა, წარმოებული პროდუქცია კი მაღალი ხარისხით გამოირჩეოდა. ეს, მისი აზრით, ის საწარმოებია, რომელთა ნაწარმითაც საფრანგეთი საზღვარგარეთულ ბაზრებს დაიპყრობდა.

ასე რომ, შემთხვევითი როდია საფრანგეთის ხაზინის მიერ მანუფაქტურების ხელშეწყობისათვის სოლიდური თანხების გამოყოფა. საიმპულო პროდუქციის კონკურენტუნარიანობის დასაცავად, იგი იმპორტირებულ საქონელზე საბაჟო ტარიფის ზრდას მოითხოვდა.

ფულისა და ვაჭრობის შესახებ. კოლბერის მოსაზრებები საგარეო ვაჭრობის შესახებ მისი ფულადი თეორიიდან გამომდინარეობდა. „გვიანდელი პერიოდის" მერკანტილისტთა მსგავსად იგიც დარწმუნებულია, რომ მსოფლიოში ფულის რაოდენობა და ვაჭრობის მოცულობა ძირითადად მუდმივი სიდიდეებია, აქედან გამომდინარე ქვეყანამ ფულის რაოდენობა და საქონლის იმპორტი მხოლოდ სხვა ქვეყნების ხარჯზე შეიძლება გაზარდოსო.

თუ ქვეყანა მსოფლიო ვაჭრობის მოცულობაში თავის წილს მხოლოდ სხვა ქვეყნების ხარჯზე გაზრდის, მაშინ საერთაშორისო ვაჭრობა, კოლბერის თანახმად, მშვიდობიანობის პერიოდში სავაჭრო ომად გადაიქცევა. ვაჭრობა, მისი აზრით, ქვეყნებს შორის მუდმივ ბრძოლას განაპირობებს, რომელიც ქვეყნის უძვირფასეს სიმდიდრეებს შთანთქავს.

ამრიგად, როდესაც საგარეო ვაჭრობა მიმართული იყო მსოფლიო ვაჭრობაში სხვა ქვეყნების ხარჯზე საფრანგეთის წილის გაზრდაზე, ეს იმას ნიშნავდა, რომ საჭირო იყო ექსპორტის ზრდა და იმპორტის შემცირება.

ექსპორტის ზრდაზე, კოლბერის აზრით, ქვეყნის სიმდიდრე, გადახდისუნარიანობა და, საბოლოო ჯამში, საფრანგეთის ძლიერებაა დამოკიდებული. ფრანგული ექსპორტის ზრდის ქმედით საშუალებად კოლბერს, პირველ რიგში, მის მიერ წახალისებული ფრანგული მანუფაქტურების მაღალხარისხოვანი პროდუქციის წარმოება მიაჩნდა. ექსპორტის ზრდის კიდევ ერთ საშუალებად სახელდებოდა ოკეანის მიღმა მოქმედი სავაჭრო კომპანიები, რომელთა მეშვეობითაც საფრანგეთი მიიღებდა სავაჭრო მოგებას.

საფრანგეთის საგარეო ვაჭრობის გასააქტიურებლად კოლბერი ფრანგული სამხედრო და სავაჭრო ფლოტების გაძლიერებას მოი-

თხოვდა. ცუდ საგარეო სავაჭრო შედეგებს იგი, პირველ რიგში, გემების ნაკლებობითა და ნიდერლანდების გემებზე დამოკიდებულებით ხსნიდა.

ვაჭრობაში დიდი წილისათვის მეტოქეობა საზღვაო ომს იწვევდა. როდესაც კოლბერი ამ საკითხებზე მსჯელობდა, ინგლისი საზღვაო ომს აწარმოებდა ნიდერლანდებთან, რათა მათ ეცნოთ მათი სანავიგაციო აქტები. სიცოცხლის ბოლო წლებში კოლბერი იმაზეც კი ფიქრობდა, რომ ჩრდილო აფრიკელები, რომლებიც მეკობრეობის გზით ხელს უშლიდნენ ზღვაოსნობას ხმელთაშუა ზღვაში, საფრანგეთის სავაჭრო ფლოტში ჩაერთოთ, რათა თავიდან აეცილებინათ საფრანგეთის გემებზე მათი თავდასხმები. ასეთ შემთხვევაში ისინი თავს დაესხმებოდნენ სხვა ქვეყნების გემებს, შედეგად კი საფრანგეთი ხმელთაშუა ზღვის ვაჭრობაში დომინირებულ მდგომარეობას დაიკავებდა.

კოლბერის აზრით, საფრანგეთის ძირითად მეტოქეს საგარეო ვაჭრობაში ნიდერლანდები წარმოადგენდა, რადგანაც ესპანეთს, იტალიას, გერმანიას, ინგლისსა და ზოგიერთ სხვა ევროპულ სახელმწიფოს ანგარიშგასაწევ ძალად აღარ თვლიდა.

ნიდერლანდელთა მთავარ ძალას კოლბერი მათ ფლოტში ხედავდა. 1669 წელს იგი იმდროინდელ სავაჭრო ფლოტში 20 ათასამდე გემს ასახელებს, რომელთაგან 75%-ზე მეტი ნიდერლანდელებისა იყო, შედარებით ნაკლები — ინგლისელებისა და კიდევ უფრო ნაკლები — ფრანგების. მისი ინფორმაციით ჯერ კიდევ 1570 წელს ფრანგული ვაჭრობა ოკეანის მიღმა მთლიანად ნიდერლანდელთა ხელში იყო: საფრანგეთის საექსპორტო ნაწარმის 90% ნიდერლანდელთა გემებით ტრანსპორტირდებოდა და ნიდერლანდელ შუამავალთა მიერ იყიდებოდა; იმპორტირებული საქონლის უდიდესი ნაწილიც ასევე ნიდერლანდელ ვაჭართა შუამავლობით — მათი გემებით შედიოდა, მიუხედავად იმისა, თუ რომელ ქვეყანაში იყო იგი წარმოებული.

ეკონომიკურ მეტოქეებთან ბრძოლას კოლბერი ყველა საშუალების, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკური მეთოდების გამოყენებით

ცდილობდა. ინგლის-ნიდერლანდების სანავიგაციო აქტების თაობაზე მეორე საზღვაო ომის დროს (1664-1667), კოლბერი იხილავდა იმის შესაძლებლობას, რომ ნიდერლანდები პოლიტიკურად საფრანგეთთან დაეკავშირებინა და მეტოქიდან მოკავშირედ გაეხადა.

ზოგადად, კოლბერისათვის ნიდერლანდებია ყველაზე ძლიერი მეტოქე, აგრეთვე, პოლიტიკური და სამხედრო მოწინააღმდეგე. ამის გამო, იგი იხილავდა ინგლისისა და საფრანგეთის ერთობლივ მოქმედებას ნიდერლანდელთა წინააღმდეგ, როგორც კომბინაციას, რომელიც უმეტეს შემთხვევაში ინგლისურ და ფრანგულ ინტერესებს შეესაბამებოდა.

1672 წლის ზაფხულში კოლბერისათვის სასურველი სიტუაცია შეიქმნა და ნიდერლანდებს წყალსა და ხმელეთზე თავს დაესხნენ მოკავშირე ფრანგები და ინგლისელები. იმავე წლის 8 ივლისს მან თავის მემორანდუმში ლუდოვიკო XIV-ისადმი, მიუთითა იმ მიზნებზე, რომლებიც საფრანგეთს ამოძრავებდა ამ ომში. მაქსიმალურ მიზნად მან დაისახა ნიდერლანდელთა სრული დამორჩილება. ამის მიღწევა იმას ნიშნავდა, რომ ნიდერლანდების ვაჭრობა საფრანგეთის კარნახით წარიმართებოდა. მინიმალური მიზანი ითვალისწინებდა იმას, რომ ნიდერლანდები შეინარჩუნებდა სუვერენიტეტს, მაგრამ საფრანგეთის ქვეშევრდომები მიიღებდნენ უპირატესობებს, კერძოდ, გაუქმდებოდა ნიდერლანდელთა მიერ დაწესებული შეზღუდვები ფრანგული ღვინის და მანუფაქტურული ნაწარმის მიმართ, რომელიც საფრანგეთის მიერ მაღალი საბაჟო ტარიფების დაწესების შემდეგ საპასუხო რეაქციის სახით შემოიღეს. გარდა ამისა, ნიდერლანდებს უნდა ეცნო ბაჟის შესახებ საფრანგეთის მეფის უფლება მათი გემებით საფრანგეთის პორტებში შეზიდულ საქონელზე, ასევე — საფრანგეთის სანავიგაციო აქტები.

საბოლოოდ, საფრანგეთის მიზნები ვერ განხორციელდა, ვინაიდან ფრანგებმა ნიდერლანდების მთლიანად დაპყრობა ვერ შეძლეს. უფრო მეტიც, ინგლისმა 1674 წელს სეპარატული საზავო ხელშეკრულება დაუდო ნიდერლანდებს, რომლითაც შეუზღუდავად სცნო

მისი სანავიგაციო აქტები, ამასთან, ნიდერლანდების დასაცავად დიდი კოალიცია (ესპანეთი, დანია და ბრანდენბურგი) ჩამოყალიბდა.

საფრანგეთმა კი საზავო ხელშეკრულების (1678 წ.) თანახმად, მხოლოდ საფრანგეთის საქონლისათვის ექსპორტის აკრძალვის გაუქმებას მიაღწია, მაგრამ ამის სანაცვლოდ იძულებული გახდა საბაჟო ტარიფები შეემცირებინა. ნიდერლანდების შემდეგ ზღვაზე გაბატონდა არა საფრანგეთი (როგორც ამას გეგმავდა კოლბერი), არამედ ინგლისი.

2.2.5.2. კოლბერიზმი

კოლბერის ზეგავლენა შთამომავლობაზე ემყარება, ერთი მხრივ, მის პრაქტიკულ მოღვაწეობას, მეორე მხრივ კი მისი პოლიტიკის შედეგებს. კოლბერის ცალკეულმა ღონისძიებებმა ერთობლიობაში სისტემური პოლიტიკის სახე მიიღო, რომელსაც „კოლბერიზმს" უწოდებენ.

ამ პოლიტიკისათვის დამახასითებელია: საბაჟო პროტექციონიზმი და შიგა წარმოების აქტიური კონტროლი მთავრობის მხრიდან. საფრანგეთში ინდუსტრიისადმი მთავრობის დახმარების კოლბერისეული დოქტრინის გავლენით: ჩამოყალიბდა სამოდელო ინდუსტრიები, დაცული იყვნენ ინვესტორები, მშრომელებს იმიგრირების საშუალება მიეცათ, იმპორტზე საბაჟო ტარიფები დაწესდა, მთავრობა ასტიმულირებდა საგარეო ვაჭრობაში ჩართულ ფრანგულ ხომალდებს, აიკრძალა ძვირფასი ლითონების ექსპორტი; დეტალური სამთავრობო ზედამხედველობა დაწესდა წარმოებაზე, წარმოებული პროდუქტის ხარისხზე და მის რეალიზაციაზე.

ახალი არხებისა და გზების მშენებლობის გამო ქვეყანაში ტრანსპორტირება გაუმჯობესდა, განვითარდნენ კოლონიები და სავაჭრო კომპანიები, სოლიდური მატერიალური სიძლიერე დაეხმარა ძლიერი საზღვაო ფლოტის და არმიის ჩამოყალიბებას, რომელიც ამ მხრივ ინგლისსა და ნიდერლანდებს აღარ ჩამორჩებოდა. ტულონში შეკეთდა ნავმისადგომები, ხოლო როშფორდში, ლალაიში,

ბრესტში და ჰავრში გაიხსნა გემთმშენებელი ქარხნები. საფრანგეთი ევროპის წამყვანი ძალა გახდა. მან ამით ესპანეთს აჯობა.

თუმცა, კოლბერი უპირველეს ყოვლისა, ადმინისტრატორი იყო, მიისი წერილები, მითითებები და სხვა საბუთები იმავდროულად გაძოავლენს მის ეკონომიკურ იდეებს. მათში იგი კარგად რეგულირებად და პატერნალისტურ[1] სისტემას იცავს. მისი ხელმძღვანელობით დაარსდა აკადემიები (არქიტექტურის აკადემია, მეცნიერებათა აკადემია და ა.შ.), სამეფო ბიბლიოთეკა და ბაღი გაფართოვდა; აშენდა ასტრონომიული ობსერვატორია და დაიწყო მერიდიანის გაზომვა.

თვით საფრანგეთში კოლბერიზმის მნიშვნელობა სადავო გახდა უკვე უშუალოდ მინისტრის სიკვდილის შემდეგ. კოლბერიზმის საგარეო-სავაჭრო მაქსიმების კრიტიკისას მიუთითებდნენ კოლბერის ძირითადი იდეებისაგან განთავისუფლებაზე. კოლბერის ძმიშვილმა დე მარმა, როგორც ფინანსების გენერალურმა კონტროლიორმა, ურთიერთხელსაყრელ საფუძველზე ესპანეთთან რამდენიმე სავაჭრო ხელშეკრულება დადო, რომელიც ეწინააღმდეგებოდა მისი ბიძის სავაჭრო-პოლიტიკურ დოქტრინას.

კოლბერის პოლიტიკის დამცველი გახდა ცნობილი ფორტიფიკატორი[2] ვაბანი. მაგრამ არც ვაბანი იყო „წმინდა" კოლბერისტი, რადგან იგი XIX საუკუნის დასაწყისში მონარქისტული აბსოლუტიზმის წინააღმდეგ ახლადაღდგენილი არისტოკრატული ოპოზიციის ლიტერატურულ ბელადებს მიეკუთვნებოდა და ამ პოზიციიდან აკრიტიკებდა ლუდოვიკო XIV-ის პოლიტიკას. კოლბერისათვის კი, პირიქით, მონარქია იყო მთავარი და იგი ეკონომიკას ამ მონარქიისა და მისი პოლიტიკის სამსახურში აყენებდა. როდესაც იგი აკრიტიკებდა ლუდოვიკო XIV-ს, ეს ეხებოდა არა მის პოლიტიკურ სისტემას, არამედ მხოლოდ სახელმწიფო ფინანსებისადმი მის არასოლიდურ მოპყრობას.

---

[1] პატერნალიზმი (იტალ. paternalc) — ნეოკოლონიანიზმის ერთ-ერთი ფორმა.

[2] ფორტიფიკატორი (ლათ. fortificatio) — სამხედრო-საინჟინრო მეცნიერება ადგილმდებარეობის გამაგრების შესახებ.

XVIII საუკუნის სახელმწიფო მოღვაწეთა შორის კოლბერის ყველაზე დიდი თაყვანისმცემელი პრუსიის მეფე ფრიდრიხ II დიდი (1712-1786) იყო, რომელმაც საკმაოდ კარგად შეისწავლა მისი მოღვაწეობა. ფინანსურ და სავაჭრო პოლიტიკაში ფრიდრიხი ნამდვილი „კოლბერისტი" იყო. საბოლოო ჯამში, XIX საუკუნის ევროპის ყველა მონარქისათვის, რომლებიც ქვეყნის მართვას „მერკანტილისტურად" ცდილობდნენ, დიდი ფრანგი მინისტრის პოლიტიკა მისაღები იყო.

კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია კოლბერის მოღვაწეობის შედეგები. იგი მიეკუთვნებოდა ევროპის კონტინენტზე ფრანგული ჰეგემონიის იდეოლოგს, რომელიც მხოლოდ ნაპოლეონ I-ის დამხობასთან ერთად დაემხო; მან, კერძოდ, ლუდოვიკო XIV-ის ჰეგემონური პოლიტიკა ეკონომიკურ-ფინანსური იდეებით გააძლიერა. იმ დროს, როცა ჯ. მაზარინი, ლუდოვიკო XIV და სხვ. ზღვას დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდნენ, კოლბერმა დიდი ძალისხმევის შედეგად, სავაჭრო ფლოტის ზრდას – ძლიერი სამხედრო ფლოტის შექმნას მიაღწია, რის გამოც იგი საფრანგეთის საზღვაო ძლიერების ფუძემდებლად ითვლება.

მე-19 საუკუნის ბოლომდე საფრანგეთი ინგლისის შემდეგ, მეორე საზღვაო სახელმწიფო იყო. ფრანგმა მრეწველებმა, კოლბერის მოღვაწეობის შედეგად, სამეურნეო ექსპანსიის და ხარისხის ამაღლების თვალსაზრისით, დიდი იმპულსი მიიღეს, რამაც საფრანგეთი ზოგიერთ სფეროში (განსაკუთრებით ეს ეხება ძვირ ლუქს-საქონელსა და, საერთოდ, ფართო მოხმარების საქონელს, სადაც გემოვნებას და მოდას დიდი მნიშვნელობა ენიჭება) ევროპაში წამყვან პოზიციებამდე მიიყვანა.

3. კამერალიზმი

გერმანიაში პოლიტიკური ეკონომია კამერალისტური[1] მეცნიერებისგან წარმოიშვა, რომელიც აერთიანებს იმ დოქტრინების ძირითად ნაწილს, რომელიც უკავშირდება საზოგადოებრივი ქონების მენეჯმენტს და ფინანსური საქმიანობის ადმინისტრირებას.

[1] კამერალისტიკა (გერმ. Kameralistik) – შუა საუკუნეებში ევროპის უნივერსიტეტებში ადმინისტრაციულ და ეკონომიკურ დისციპლინათა სპეციალური კურსი.

კამერალისტთა დოქტრინებში ასახულია პოლიტიკური, იურიდიული, ტექნიკური და ეკონომიკური იდეები. კამერა (გერმ. Kammer) წარმოადგენდა სამეფო საგანძურის ოთახს. კამერალური საქმეები მმართველის ისეთ ეკონომიკურ საქმიანობას შეეხებოდა, როგორიცაა: სამეფო შემოსავლების შენარჩუნება, გაზრდა და ადმინისტრირება.

კამერალისტები მერკანტილისტები იყვნენ, რომლებმაც უფრო მეტი მიიღეს შიგა ინდუსტრიიდან, ვიდრე მათმა ინგლისურმა და ფრანგულმა პროტოტიპებმა. კამერალისტურ დოქტრინებში მნიშვნელოვანი ყურადღება ეთმობოდა სოფლის მეურნეობის, მაღაროებისა და ტყეების განვითარების პრობლემებს.

მთლიანობაში, კამერალიზმს დიდი გავლენა ჰქონდა, რაც კარგად აისახა გერმანული ეკონომიკური მეცნიერების თეორიულ, ტექნოლოგიურ და ფინანსურ მიმართულებებზე.

3.1. ფილიპ ვილჰელმ ფონ ჰორნიგი (1638-1712)

ფ.ვ.ფ. ჰორნიგი დაიბადა მაინცში, სწავლობდა ინგელშტადტში იურიდიულ ფაკულტეტზე და შემდეგ თავისი პროფესიით მუშაობდა ვენაში. 1690 წელს იგი შევიდა კარდინალ პასაუს სამსახურში, სადაც მოგვანებით იგი საიდუმლო მრჩეველი გახდა.

ჰორნიგმა ორი ნაშრომი გამოსცა საკანონმდებლო საკითხებზე, რომელსაც ორი წლის შემდეგ მოჰყვა წიგნი სათაურით: „როდისლა დადგება ავსტრიის ზენიტის ხანა“. ეს ნაშრომი ძალიან პოპულარული გახდა და მის სიცოცხლეში თორმეტჯერ გამოიცა. თუმცა, ფონ ჰონრიგი მერკანტილისტი იყო, მისი მთავარი თეზისი თვითკმაყოფილების საკითხებს შეეხებოდა, რომელშიც გამოყოფილია ქვეყნის სიძლიერის განმაპირობებელი კომპონენტები.

„ფონ ჰორნიგის წესები“. ჰორნიგი კამერალისტური შედეგების მისაღებად რამდენიმე პირობას აყენებს. კერძოდ, ნიადაგისგან მაქსიმალური ნაყოფი უნდა მიეღოთ, ყველა სასარგებლო მცენარე მაქსიმალურად უნდა გამოეყენოთ და ოქროს და ვერცხლის საბადო-

ები ყველანაირი ხერხით უნდა მივაკვლიოთ; ბუნებრივი სახით უვარგისი პროდუქტი, უნდა დამუშავდეს, რადგან ამით მისი ღირებულება ორჯერ, ათჯერ, ოცჯერ ან ასჯერაც კი შეიძლება გაიზარდოს; ყურადღება უნდა დაეთმოს მოსახლეობას, რომელიც იმ დონეზე უნდა გამრავლდეს, რამდენსაც ქვეყანა შეინახავს და ადამიანების შრომაც შედეგიანი უნდა გახდეს; უნდა აიკრძალოს ოქროს და ვერცხლის ექსპორტი.

ზემოაღნიშნული პრინციპები მთლიანობაში წარმოადგენს პირველ „ოთხ წესს“, რომელიც ფონ ჰორნიგმა შეიმუშავა ქვეყნის აყვავების მიზნით. დანარჩენი „ხუთი წესი“ კი გულისხმობს:

ქვეყნის მოსახლეობამ მაქსიმალურად უნდა აითვისოს თავისი შიგა პროდუქტი, თავი დაიკმაყოფილოს მხოლოდ მათი მოხმარებით და მაქსიმალურად შეკვეცოს უცხოური საქონლის გამოყენება (გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც სხვა ალტერნატივა არ არსებობს, ან ეს პროდუქტი იმდენად გავრცელებულია, რომ ძნელია მისგან თავის არიდება, მაგალითად, ინდური სუნელების შემთხვევაში) და ა.შ.

იმ შემთხვევაში, თუ აღნიშნული შენაძენი აუცილებლობას წარმოადგენს, მათი შესყიდვა უნდა მოხდეს შეძლებისდაგვარად პირველი ხელიდან და არა ოქროთი და ვერცხლით, არამედ სხვა შიგა პროდუქტზე გაცვლით;

- ამგვარი უცხოური პროდუქცია უნდა შემოვიდეს ნედლეულის სახით და აქ გადამუშავდეს, რაც წარმოებას სარგებელს მოუტანს;

ყოველთვის უნდა ვეცადოთ, რომ წარმოებული პროდუქცია უცხოეთში ოქროზე და ვერცხლზე გავყიდოთ;

არ უნდა დავუშვათ იმ პროდუქტების იმპორტი, რომელიც საკმარისია ქვეყნის შიგნითაც. ამ საკითხში ჩვენს მეგობარ უცხოელებსაც არ უნდა მივცეთ შეღავათები, რადგან სისუსტის გამოვლინებით მეგობრობა წყდება და ინგრევა — ასეთი ქცევა კეთილშობილურია, შიგა პროდუქტის ხარისხის და ფასის მიუხედავად. უმჯობესია რაიმეში ორი დოლარი გადაიხადო და ის ქვეყანაში დარჩეს, ვიდრე ერთი დოლარი და იგი ქვეყნიდან გავიდესო.

მთლიანობაში, თუ ქვეყანა ითვალისწინებს ამ „წესებს“, მაშინ მისი საერთო ეკონომიკის შეფასება უფრო ადვილი იქნება.

3.2. იოჰან ჰეინრიხ ფონ იუსტი (1717-1771)

ი.ჰ.ფ. იუსტი დაიბადა ტიურინგიაში და განათლება მიიღო რამდენიმე გერმანულ უნივერსიტეტში მიიღო. მისი სპეციალობა იურისპრუდენცია იყო.

1750 წელს ვანეში იგი დაინიშნა კამერალური მეცნიერების პროფესორად. ავსტრიაში ცხოვრების რამდენიმე წლის შემდეგ, იგი გახდა გიოტინგენის და ბერლინის ადმინისტრაციული კომისიების საპატიო წევრი. საბადოების დირექტორად და შუშისა და ფოლადის სამუშაოების ზედამხედველის პოსტზე მისი ყოფნის პერიოდში ბუღალტრული შეცდომების გამო იგი ციხეში ჩასვეს, სადაც გარდაიცვალა.

ფონ იუსტი დიდი მწერალი იყო. მიუხედავად იმისა, რომ მის ნაშრომებში აშკარაა გავლენა იმისა, რაც მანამდე შეიქმნა, ფონ იუსტის ანალიზი მაინც სიახლეს წარმოადგენდა. 1766 წელს დაწერილმა „ფინანსური მეცნიერების სისტემამ“ მას უდიდესი გერმანელი კამერალისტის სახელი მოუტანა.

იუსტმა თავის ნაშრომებში ჩამოაყალიბა კამერალისტური დოქტრინები. მისი აზრით, ეკონომიკური მეცნიერება შეზღუდულია კერძო პირთა სიმდიდრის შენარჩუნებისა და გაზრდის საკითხებთან მიმართებაში; მაშინ, როდესაც კამერალური მეცნიერება მთავრობის შემოსავლების საკითხებს სწავლობს. იმის გამო, რომ თავისუფალი და აღორძინებული მრეწველობა მეტად მნიშვნელოვანია სახელმწიფოში, მათი უსაფრთხოების დაცვა ქვეყნის ძირითადი საზრუნავია.

იუსტი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს კომერციას და ვაჭრობის აქტიურ ბალანსს, თუმცა სოფლის მეურნეობისა და სამთო საქმიანობის მეტ ყურადღებას მოითხოვს. იგი ხაზს უსვამს იაფი საკვებისა და დაბალი ანაზღაურების მნიშვნელობას. მისი კიდევ

ერთი პრინციპია მატერიალური ზრდის სურვილი. ერთ ასპექტში იგი არ არის მერკანტილისტი, რადგან ხედავს, რომ ვაჭრობის ინტერესები ყოველთვის არ ემთხვევა მთავრობის ინტერესებს.

ნაშრომში მითითებულია, რომ სამოქალაქო მოსახლეობა დიდ დანახარჯებს ეწევა თავისი კეთილდღეობის შესანარჩუნებლად, მაგრამ, ეს დანახარჯები ზომიერ ფარგლებში უნდა მოექცეს. ავტორი მონარქთა დანახარჯებს საზოგადოებრივი ჯგუფების დანახარჯებზე მაღლა აყენებს, რადგან ამ უკანასკნელთა მოხმარება გაცილებით თავისუფალია. იქ, სადაც ასეთი გარემოება არ არსებობს, ოფიციალური კორუფცია იჭნებაო. მისი აზრით, დანახარჯები არ უნდა გაიზარდოს ფანტაზიური სურვილების გამო; ხარჯი ყოველთვის რეალურად საჭირო პირობებს უნდა შეესაბამებოდეს.

იუსტის დასკვნით, ძალაუფლების ბოროტად გამოყენებაზე უფრო მეტად არაფერი მეტყველებს, ვიდრე კონტრიბუციით და გაუმართლებელი დაბეგვრით მიღებული შემოსავალი. ბევრი გამომგონებლობას მიმართავს, როდესაც შემოსავლის წყაროს სხვა ადამიანის ქონება წარმოადგენს და ამის შედეგია ის, რომ იზრდება კონტრიბუციები და გადასახადების ოდენობა მანამ, სანამ ეს ყველაფერი ორივე მხრიდან და მათ შორის სახელმწიფოს კრახსაც არ გამოიწვევს.

გადასახადის პრინციპი. იუსტის განმარტებით: ბეგარა და კონტრიბუციები არის გადასახადი კერძო ქონებიდან, რომელიც სახელმწიფო ხარჯებისათვისაა აუცილებელი და გადამხდელის ქონებასა და გამომუშავებასთანაა კავშირში. ამ საკითხებში იუსტი გამოყოფს ექვს პრინციპს, რომლებიც მუდამ უნდა გვახსოვდეს: პირველი — სუბიექტებს ყოველთვის უნდა შეეძლოთ მისი გადახდა; მეორე, კონტრიბუციები ისე უნდა განისაზღვროს, რომ შენარჩუნდეს სრული თანასწორობა და სამართლიანი თანაფარდობა; მესამე, კონტრიბუციების ზრდამ არ უნდა დააზიანოს არც სახელმწიფო, არც ობიექტი და არც სამოქალაქო თავისუფლება; მეოთხე, კონტრიბუციები სახელმწიფოს ფორმიდან და მთავრობის სტრუქტურიდან გამომდინარე უნდა იყოს ორგანიზებული.

იუსტის აზრით, გადასახადებისა და კონტრიბუციების ყველა საკითხში აუცილებელია გარემოების, სიტუაციის, ცხოვრების სტანდარტის და ქვეყანაში სხვა მდგომარეობის გათვალისწინება; საკადრისი ყურადღება უნდა დაეთმოს ნიჭს, სურვილებს, გრძნობებს და ხალხის სულისკვეთებას. კონტრიბუცია, რომელიც ერთი ხალხის მიერაა გადახდილი წინააღმდეგობის გარეშე, ზოგჯერ სხვა ხალხში მთავრობის მიმართ უკმაყოფილებას იწვევს;

„მეხუთე წესის“ არსი იმაში მდგომარეობს, რომ გადასახადები და კონტრიბუციები კონკრეტულ და სამართლიან საფუძველს უნდა დაეფუძნოს, რათა ისინი ყველასათვის გასაგები იყოს; მეექვსე და ბოლო „წესის“ მიხედვით, გადასახადები იმგვარად უნდა მოწესრიგდეს, რომ მათი აკრეფა მინიმალური დანახარჯებით განხორციელდეს.

4. კეთილდღეობის ამაღლებისა და დემოგრაფიული პოლიტიკის შესახებ

მას შემდეგ, რაც მერკანტილისტებმა ადამიანის კეთილდღეობას ფასეულობების მწკრივში პირველი ადგილი მიუჩინეს, სცადეს მის ზრდაზე ზემოქმედი ფაქტორების განსაზღვრა. მათი გამოკვლევები არ ემთხვეოდა დასავლეთ ევროპაში კაპიტალიზმის სწრაფად განვითარების პროცესს, როდესაც რიგმა ქვეყნებმა ეკონომიკური განვითარების გზაზე მნიშვნელოვან შედეგებს მიაღწიეს.

სანამ განვიხილავთ კეთილდღეობის ზრდის ფაქტორებზე მერკანტილისტთა შეხედულებებს, გადმოვინაცვლოთ თანამედროვეობაში, როდესაც ეკონომიკური ანალიზი და ისტორიული მეცნიერება ალაპარაკდა პროცესებზე, რომელსაც დასავლეთ ევროპა თავის აყვავებას უნდა უმადლოდეს.

კაპიტალიზმი, კერძო მესაკუთრეობის განვითარებით სოფლის მეურნეობაში, მრეწველობაში და ვაჭრობაში, კეთილდღეობისაკენ მიისწრაფოდა. ქონების მფლობელები თავიანთ კაპიტალს სამ-

რეწველო (იმ დროს „მანუფაქტურები“) ან სავაჭრო საწარმოებში აბანდებდნენ მაქსიმალური მოგების უზრუნველსაყოფად.

ვაჭრობაში მიღებული მოგება საქონელთა შეძენისა და გაყიდვის ფასს შორის სხვაობაზეა დამოკიდებული. იგი იზრდება, თუკი საქონელი შემოზიდულია ქვეყნებიდან, სადაც მათი წარმოება იაფი ჯდება, ხოლო რეალიზდება ქვეყანაში, სადაც ისინი ან საერთოდ არ იწარმოება, ანდაც მათი წარმოება დაკავშირებულია განსაზღვრულ სიძნელეებთან. როგორც სოფლის მეურნეობაში, ასევე მრეწველობაში კაპიტალისტურ საწარმოთა მოგება დამოკიდებულია რეალიზებული პროდუქციის მოცულობაზე, რაც მოითხოვს გასაღების ბაზრებს. თავისი პროდუქციის გასაღების შესაძლებლობებს საწარმოები ხშირად ეძებენ უშუალო სიახლოვეში, რამდენადაც წარმოების დანახარჯები ახალი ტექნოლოგიის გამოყენების შედეგად მათ საშუალებას აძლევს დააწესონ უფრო დაბალი გასაყიდი ფასები, რითაც ბაზრიდან გამოდევნიან ტრადიციული საშუალებებით მომუშავე გლეხებსა თუ მეწარმეებს. თუმცა, ადგილობრივი ბაზარი, თავისი მოხმარების შეზღუდული შესაძლებლობებით, ყოველთვის საკმარისი არ იქნება მზარდი წარმოებისათვის.

კაპიტალისტური საწარმოები ეძებენ ბაზრებს, სადაც მათი საქონელი სათანადო მოთხოვნით სარგებლობს. მართალია, ზოგჯერ ადგილობრივ საწარმოებსაც შეუძლიათ ამა თუ იმ პროდუქტის წარმოება, მაგრამ მეტად მაღალი დანახარჯებით, რაც განაპირობებს უფრო მაღალ სარეალიზაციო ფასებს. თუმცა, ამ ბაზრებზე ადგილის დასაკავებლად კაპიტალისტური საწარმოები საჭიროებენ სახელმწიფოს დახმარებას, განსაკუთრებით — კოლონიალური ბაზრის დაუფლებაში.

თავდაპირველად, შორეულ ქვეყნებთან სავაჭრო ურთიერთობები მნიშვნელოვან გავლენას ახდენდნენ გასაღების ბაზრების გაფართოებაზე, რომელნიც თავის მხრივ, ხელს უწყობდნენ კაპიტალისტური წარმოების ზრდას. კაპიტალისტური წარმოების ზრდას თან მოსდევს საწარმოთა გასანაწილებელი სიკეთის (ხელფასის, მიწის რენტის, მოგების) ზრდა, რაც ადიდებს ყიდვითუნარიანობას, რომელიც

ბაზარზე დამატებით მოთხოვნას ქმნის. ამ მრავალწყობიან პროცესებში შეუდარებელი როლი ითამაშა შორეულ ქვეყნებთან ვაჭრობამ. ასეთმა პროცესებმა ზოგიერთი დასავლეთევროპული ქვეყნის ეკონომიკა (XVI საუკუნიდან დაწყებული) დაჩქარებულ განვითარებამდე მიიყვანა მაშინ, როდესაც დანარჩენ სამყაროში ეკონომიკა ადგილს ტკეპნიდა.

ეს პროცესები ჰქონდათ მხედველობაში მერკანტილისტებს და მიუხედავად იმისა, რომ მათ ცალკეული მომენტები ნათლად წარმოედგინათ, მაინც ვერ შეძლეს ამ პროცესების სრულყოფილი აღწერა. ამიტომ მათი თეორიული მსჯელობები ნაწილობრივ ბუნდოვანია, რასაც მათი არასწორი პრაქტიკული დასკვნებიც მოჰყვებოდა ხოლმე.

მერკანტილისტები თავს არიდებდნენ სახელმწიფოს უპირატესი მდგომარეობის წინააღმდეგ ბრძოლას. მათ საზოგადოების კეთილდღეობაში, უპირველეს ყოვლისა, ვაჭრებისა და მრეწველების მიერ მიღებული მოგება ესმოდათ, რომელიც გროვდება და უზრუნველყოფს მიღებული შემოსავლის შემდგომ ზრდას. მათი მოგების დონე დამოკიდებულია ექსპორტისა და კერძოდ, საექსპორტო საქონლის მწარმოებელ სამრეწველო საწარმოთა განვითარებაზე.

ასეთი განვითარების წინაპირობად გვევლინება იაფი სამუშაო ძალა და კაპიტალი. იმავდროულად, სამუშაო ძალის დიდი რაოდენობისა და კაპიტალის დიდი მოცულობით არსებობა, აგრეთვე სახელმწიფოს ინტერესებშია, რომელიც ასევე ძლიერ ჯარსა და მდიდარ სამხედრო ხაზინაზეა დამოკიდებული. აქედან, მერკანტილისტთა დასკვნით, ვაჭრები გამდიდრდნენ იგივე სახსრებით, რომელმაც სახელმწიფოც გააძლიერა; ვაჭრებისა და სახელმწიფო მოხელეების ინტერესები მთლად ერთმანეთს არ ემთხვევა, მაგრამ მაინც საზოგადოებრივ პროცესებში ისინი ერთმანეთს მჭიდროდ დაუკავშირდნენ. როდესაც არსებული საზოგადოება ორიენტირებულია ვაჭართა ფენის სიმდიდრის შეუზღუდავ ზრდაზე, მაშინ იგი პრინციპულ წინააღმდეგობებს არ აწყდება.

შესაბამისობის ეს თეორია განზოგადებულად ნიშნავს: მრეწველობისა და ექსპორტის განვითარება კომერსანტებისათვის მოგების მომტანი მიზანია, ხოლო სახელმწიფოსათვის კი — მხოლოდ საკუთარი მიზნების მიღწევის საშუალება.

მერკანტილისტების მიხედვით, კონკრეტული ერის მოსახლეობის ზრდა ხელს უწყობს ეკონომიკის განვითარებას; იგი აადვილებს სამუშაო ძალის მოზიდვას და ამით მრეწველობისა და ექსპორტის განვითარებას, ე.ი. საბოლოო ჯამში მოგების ზრდას და პირიქით, ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარება სამუშაოთი უზრუნველყოფს მეტ ადამიანს. შედეგად, ეს ხელს უწყობს მოსახლეობის ზრდას, რაც სახელმწიფოს ინტერესებშია.

ყოველი ქვეყანა მიისწრაფის იქითკენ, რომ სამრეწველო საწარმოებში დაასაქმოს რაც შეიძლება მეტი ადამიანი. 1563 წელს ინგლისში მიღებული „კანონი მეწარმეობის შესახებ", შრომას სავალდებულოდ აცხადებდა, განსაზღვრავდა შრომის პირობებს და აწესებდა პრინციპებს, რომლის თანახმადაც ხელფასის დონე დაკავშირებული უნდა ყოფილიყო ცხოვრების ღირებულებასთან. ცნობილი „კანონი ღარიბების შესახებ" (1601) კრძალავდა მაწანწალობას და მუნიციპალიტეტებს გაჭირვებულთათვის დახმარებას ავალდებულებდა.

ეს კანონები მერკანტილისტების მიერ იქნა ინსპირირებული. ისინი მიმართული იყო იქითკენ, რომ ყოველი საშუალებით უზრუნველეყოთ მრავალრიცხოვანი და იაფი სამუშაო ძალის არსებობა. გავიხსენოთ მონკრეტიენის მიერ რეკომენდებული ადამიანისათვის შრომის სავალდებულო ხასიათი. სამუშაო ძალის რაოდენობის ზრდა მათ აუცილებელ და სასურველ პირობად მიაჩნდათ ხელფასის ზრდის წინააღმდეგ.

დაბალი ხელფასის მქონე სიღარიბეში მცხოვრები მუშაკი, სხვათა შორის, არა მარტო წარმოების დანახარჯების შემცირებასა და მოგების დონის გადიდებას უწყობდა ხელს. მერკანტილისტები ამას მიიჩნევდნენ აგრეთვე შრომის მწარმოებლურობის ზრდის აუცილებელ პირობად.

სხვათა შორის, მერკანტილისტები აშკარად ემხრობოდნენ ფართო სახალხო განათლებას, რამდენადაც იგი სამუშაო ძალის პოტენციალს შეამცირებსო. ასევე ყურადღებას იპყრობს მათი დამოკიდებულება ბავშვთა შრომისადმი. კოლბერის აზრით[1], ადრეული ბავშვობის წლებში უსაქმურობა შემდგომ ცხოვრებაში თავაშვებულობის წყაროა. მას მანუფაქტურებში დასაშვებად მიაჩნდა ბავშვთა შრომა ექვსი წლის ასაკიდან.

მტკიცება, რომ ეკონომიკური განვითარება ხელს უწყობს მოსახლეობის ზრდას, და ქვეყნის სიძლიერის ამაღლებას ეკუთვნის ჯ.ჰეილსს. უფრო მოგვიანებით ეს დებულება იშვიათად გამოითქმებოდა და მაინც საჭიროა აღვნიშნოთ, რომ იგი მერკანტილისტების მიერ გარკვეული დოზით დუმილით იყო აღიარებული. მოსახლეობის დიდი ნაწილი სიღარიბისდა მიუხედავად, მხარს უჭერდა მოსახლეობის აქტიურ ზრდაზე მიმართულ პოლიტიკას.

5. ფინანსური პრობლემები

მერკანტილისტთა მიხედვით, ვაჭრობაში დიდი მოცულობის საქონელბრუნვის უზრუნველსაყოფად აუცილებელია მიმოქცევაში არსებული ფულის რაოდენობის გაზრდა. მათი აზრით, ფული ვარგისიანია მაშინ, როდესაც იგი რაც შეიძლება მეტ რეგიონში, მუდმივად ფლობს საშემსრულებლო უნარს. მეტალის მონეტებს, რომლებიც იმ დროს საგადასახდელო საშუალება იყო, უნდა დაეკმაყოფილებინა მეორე მოთხოვნაც – მათ უნდა შეენარჩუნებინათ არსებული წონა. თუმცა, სახელმწიფო ხელისუფლება, არც თუ იშვიათად, მონეტის წმინდა წონის შემცირებას ახერხებდა.

შუა საუკუნეების ბოლოს ასეთი პრაქტიკის შედეგები ხშირად იყო მსჯელობის საგანი. XIV ს-ში სხვადასხვა ავტორი, ხშირად მიუთითებდა, რომ „ცუდი ფულები აძევებენ ვარგისიანებს“. მაგალითად, ინგლისელმა თომას გრეშემმა (1519-1579) აღნიშნული სიტუ-

[1] **Heckscher** E.F., Merkantelism, 2 bde., Stokholm, 1931; **Makenroth** G., Der Merkantelismus. 3 Bde, Jena, 1932.

აცია დაახასიათა თავის ნაშრომში: „ინფორმაცია, რომელიც ეხება ვალუტის დაცემას“ (1558). იგი დღეს ცნობილია „გრეშამის კანონის“ სახელწოდებით. „კანონი“ ჩამოყალიბებულია ბიმეტალიზმის პერიოდში, როდესაც ოქროს ფული მიმოქცევიდან ამოიღებოდა განძად შენახვის მიზნით, ხოლო ვერცხლის ფული რჩებოდა მიმოქცევაში.

როდესაც „ახალი სამყაროს აღმოჩენის“ შემდეგ ფასების საყოველთაო ამაღლებამ ყურადღება მიიპყრო, ამის მიზეზად ბევრმა სპეციალისტმა მონეტებში ძვირფასი მეტალების შემცველობის შემცირება მიიჩნია. არსებობდა საწინააღმდეგო მოსაზრებაც – ჟან ბოდენი თვლიდა, რომ ფასების ამაღლების უმთავრეს მიზეზად გვევლინება „ახალი სამყაროდან“ კეთილშობილი მეტალების მოზღვავება. ბოდენი, ფაქტობრივად, მართალი იყო, როდესაც ევროპაში ფასების ზრდა კეთილშობილი მეტალების შემოზიდვას დაუკავშირა. თუმცა, მან ვერ შეამჩნია, რომ კეთილშობილი მეტალების ღირებულება, როგორც წესი, მიუთითებს მათი მოპოვების დანახარჯებზე. თუკი, მაგალითად, უფრო მისაწვდომი ადგილმდებარეობა მოპოვების დანახარჯების შემცირების საშუალებას იძლევა, მაშინ ვაჭრობაში შემოვა კეთილშობილი მეტალების მეტი რაოდენობა უფრო ნაკლები ფასით. კეთილშობილი მეტალების ღირებულებასა და მოპოვების დანახარჯებს შორის ურთიერთობანი შემდგომში გააანალიზა ცნობილმა ინგლისელმა ეკონომისტმა უილიამ პეტიმ.

XVII ს-ში ჟ.ბოდენის შეხედულებანი პოპულარობით სარგებლობდა. თუმცა, ბევრ ავტორს, მერკანტილისტების მსგავსად მიაჩნდა, რომ ქვეყნის სიმდიდრე მის განკარგულებაში არსებული ფულადი სახსრების რაოდენობაზეა დამოკიდებული. ზოგიერთ ავტორს კი ფასების ზრდა ხელსაყრელადაც მიაჩნდა.

მერკანტილისტ ჰერარდ მალინესის (XVII ს.) შეხედულებით, მაღალი საექსპორტო ფასების არსებობისას ცხოვრების ღირებულებაა აგრეთვე შესაძლებელია მაღალი იყოს, რამდენადაც ამ პირობებში კომერსანტების შემოსავალი მეტი იქნება. იჩაილდის (XVII ს.) აზრით, ცხოვრების მაღალ ღირებულებას ხალხის

გამდიდრება მოჰყვება და ზოგიერთს მიაჩნდა, რომ მაღალი ფასების არსებობა, მართალია, დასცემს მუშათა ცხოვრების დონეს, მაგრამ იგი სასარგებლოც იქნებაო, რამდენადაც ეს, თავის მხრივ, ხელს შეუწყობსო შრომის მწარმოებლურობის ზრდას.

მერკანტილისტების აზრით, კარგად ორგანიზებული კაპიტალის ბაზრის პირობებში გაადვილებულია საკრედიტო ოპერაციები და ხელსაყრელი სავაჭრო გარიგებების დადება. ასე, მაგალითად, 1621 წელს თომას კალპერერი უფროსმა ნაშრომში „ტრაქტატი მევახშეობის წინააღმდეგ“ (XVII საუკუნეში რამდენჯერმე გამოიცა) განაცხადა, რომ 10%-იანი საგადასახადო განაკვეთის არსებობისას ყველა საწარმო, რომელთა შემოსავალი ამ დონეზე დაბალია, დაიხურება. მისი რჩევით, დაფიქრებას მოითხოვდა ის გარემოება, რომ მაღალი გადასახადები ხელს უშლიდათ სოფლის მეურნეობაში სამელიორაციო სამუშაოებს, ტყის დამცავ ღონისძიებათა გატარებას, ზღვის იქეთა ქვეყნებში კვლევით მოგზაურობებს, ახალი პლანტაციების შექმნას და სხვ. ამ მოსაზრებებიდან გამომდინარე, იგი მოითხოვდა გადასახადების განაკვეთების შემცირებას. იოზიან ჩაილდმა თავის ერთ-ერთ სტატიაში „ვაჭრობის შესახებ ახალი მსჯელობა“ (1690) ამ ღონისძიებას უწოდა ინგლისის ცხოვრების მაღალი დონის მიზეზი.

იმავე წელს უ.პეტის მემკვიდრეობიდან გამოჩნდა ნაშრომი „პოლიტიკური არითმეტიკა“. ავტორის აზრით, გადასახადების დონე უნდა შემცირდეს ფულის მასის გადიდდების ხარჯზე. იგი მიიჩნევს, რომ ფულის დიდი მასა სახელმწიფოს სიძლიერეს განაპირობებს, თუმცა იგი, ფულთან მიდის ექსპორტის განვითარების ხელშეწყობის მეშვეობით, რომელიც კომერსანტებისათვის კეთილდღეობისაკენ გზას ნიშნავს. ამიტომაც ამ საქმეში ვაჭრების ინტერესები და სახელმწიფო ინტერესები ერთმანეთთან თანხვედრაშია.

მერკანტილისტთა დასკვნით, სახელმწიფოსათვის აუცილებელია კეთილშობილი მეტალების რაოდენობის ზრდისაკენ სწრაფვა. უნდა ითქვას, რომ ეს მტკიცება ნაწილობრივ მართალია. XVI ს-ში ზოგიერთი სახელმწიფო იძულებული იყო კეთილშობილი ლითონების

მარაგი შეექმნა ომის შემთხვევაში საგანგებო ხარჯების გასაწევად. რამდენადაც მერკანტილისტები იძლეოდნენ თავიანთი სახელმწიფოების გასაძლიერებლად რეკომენდაციებს, მათ შორის მაინც მთავარი იყო ქვეყანაში რაც შეიძლება მეტი კეთილშობილი მეტალის იმპორტირება. უფრო მეტიც, ზოგიერთმა მერკანტილისტმა ერთმანეთში აურია კეთილშობილი მეტალები როგორც საგადასახადო საშუალება და კეთილდღეობა. მათ დაივიწყეს სკანდინავიური თქმულება მეფე მიდასის შესახებ, რომელიც კინაღამ შიმშილით მოკვდა, რამდენადაც, რაც მას ჰქონდა, ყველაფერი ოქროში გაცვალა. ეს არეულობა შეეხო ჰეილსსაც. მოგვიანებით მერკანტილისტთა უმრავლესობა მისგან გამიჯვნას ცდილობდა. ა.მონკრეტიენის აზრით, არა ოქრო-ვერცხლის, მარგალიტისა და ბრილიანტის სიჭარბითაა სახელმწიფო მდიდარი და ჩინებული, არამედ ცხოვრების მაღალი დონით. მისი დასკვნით, თუკი ადამიანს სჭირდება ვერცხლი, რომელიც ქვეყანაში არ არსებობს, მაშინ იგი საზღვარგარეთიდან უნდა შემოიტანოს.

ექსპორტის განვითარება განაპირობებს ფულადი შემოსავლების გადიდებას, ამბობს ჰეილისი სრულიად გარკვევით[1] და იძლევა მეწარმეების კლასიფიკაციას: I – მეწარმეები, რომელნიც მიეზიდებიან ფულს; II მეწარმეები, რომლებიც გამომუშავებულ თანხას ამავე ქვეყანაში ხარჯავენ და III – მეწარმეები, ვისაც სამეფოში ფული შემოაქვთ.

მისი აზრით, უპირატესობა მესამე ტიპს ენიჭება, რომელთაც მიეკუთვნება: ფეიქარი, მეტყავე, მეტრიკოტაჟე, ძაფის მრთველი და სხვ. მხოლოდ ისინი გამოიმუშავებენ თავისი პროფესიითა და შრომით ქვეყნისათვის ფულს. ჰეილსის აზრით, ქალაქსა და სოფელს უნდა ჰქონდეს ყველა ტიპის სარეწი, რათა თავიანთი შრომით მათ არა მარტო უზრუნველყონ ქვეყანა ყოველივე აუცილებლით, არამედ აიცილონ ქვეყნიდან ფულის მნიშვნელოვანი გაზიდვა მისი რეზერვების შესანარჩუნებლად.

---

[1] Tersen, ალნ. წიგნი, გვ. 139-141.

XVI ს-ში ცალკეული ქვეყნების მმართველები მიისწრაფოდნენ შეენარჩუნებინათ და გაემრავლებინათ კეთილშობილი მეტალების მარაგები ისეთი ღონისძიებებით, როგორიცაა: ქვეყნის ფარგლებს გარეთ ოქროსა და ვერცხლის გატანის აკრძალვა, უცხოური მონეტების შემოზიდვა, უცხოურ შესყიდვებში საკუთარი საქონლის გადახდა, საქონელთა ექსპორტით ქვეყანაში უცხოური ვალუტის შემოტანა და სხვ. ოუმცა, ჰეილსის შეხედულებით, ასეთი ღონისძიებებით დიდ შედეგებს არ უნდა მოველოდეთ და კეთილშობილი მეტალების გაზიდვა ქვეყნიდან არ შეწყდება, სანამ ქვეშევრდომები უცხოეთში შეისყიდიან მეტს, ვიდრე გაყიდიან.

მოგვიანებით, მერკანტილისტი თეორეტიკოსები მზარდი სიზუსტით ირკვევდნენ მექანიზმს, რომლის ძალითაც გადიდებულ საგარეო დავალიანებას მოსდევდა თამასუქის კურსის დაცემა, რომელიც ექვემდებარებოდა ეროვნული ვალუტით გადახდას, ანდა კეთილშობილი მეტალების გაზიდვას.

რამდენადაც ექსპორტის განვითარება მოითხოვდა გასაღების ახალი ბაზრების აღმოჩენას, მერკანტილისტები ამის შესაბამისად გამოდიოდნენ კოლონიების შექმნის მომხრეებად. ა.ჰონკრეტიენს, რა თქმა უნდა, ხელიდან არ გაუშვია შესაძლებლობა განედიდებინა სიმდიდრე, რომელიც კოლონიზაციას მოაქვს. მაგალითად, იგი წერდა, რომ შემქმნელის სახელი ცნობილი გახდება ბევრი არაცივილიზებული და ველური ტომებისათვის, რომლებიც ხელს გამოგვიწვდიან და მზადყოფნას გამოხატავენ დამორჩილებისას[1].

ამით, რაც შეეხება მერკანტილისტების მონეტარულ შეხედულებებს, წრე იკვრება. ისინი ძლიერ გვაგონებენ რამდენიმე წლის წინათ გამოთქმული ერთი ამერიკელის გამონათქვამს, რომ თითქოს ის, რაც კარგია ჯენერალ-მოტორსისათვის, კარგია ამერიკის შეერთებული შტატებისათვისაც.

მერკანტილისტები უგზავნიდნენ თავიანთი ქვეყნის მმართველებს მრავალრიცხოვან რეკომენდაციებს, რომლებიც ერთად აღე-

[1] Tersen, აღნ. წიგნი, გვ. 109.

ბულნი წარმოქმნიდნენ შედარებით დასრულებულ ეკონომიკურ-პოლიტიკურ კონცეფციას და ამასთანავე მნიშვნელოვანწილად შეესაბამებოდნენ მაშინდელ პრაქტიკას. ისინი ითვალისწინებდნენ ქვეყნის სავაჭრო ბალანსში ექსპორტის გადაჭარბებას იმპორტზე.

უკვე საფრანგეთში ჟან ბოდენმა შეძლო მთელ რიგ სავაჭრო პოლიტიკაში მერკანტილისტური ინსტრუმენტების რეკომენდირება, სახელდობრ: ქვეყნის შიგნით მრეწველობისათვის აუცილებელი ნედლეულის გატანის აკრძალვა, აგრეთვე, ყველა მზა საქონლის იმპორტის შეზღუდვა (დამაკომპლექტებელი ნაწარმის გარდა), რომელთაც უცხოელი მწარმოებლები აწვდიან შიგა საწარმოებს.

მსგავსი მოსაზრებების საფუძველზე ინგლისელმა მერკანტილისტებმა აუცილებლად ჩათვალეს ინგლისური გემებით ინგლისში საქონელთა შემოზიდვა და ინგლისიდან საქონლის გაზიდვა.

ქვეყანაში მზა პროდუქციის წარმოების გაფართოების მომხრე იყო მონკრეტიენიც. ამასთან, იგი ქვეყნის ხელმძღვანელობას ურჩევდა შეექმნათ სახელმწიფო მანუფაქტურები. მონკრეტიენი მოითხოვდა აგრეთვე სახელმწიფო მანუფაქტურების განვითარების შეზღუდვასაც, მაშინ, როდესაც ისინი აზიანებდნენ კერძო საწარმოებს, ანუ ისინი უნდა განვითარებულიყვნენ მხოლოდ კერძო საწარმოების სიმცირის შემთხვევაში, რომელთა დახმარებითაც შესაძლებელი გახდებოდა უცხოური ნაწარმის იმპორტის შეკვეცა.

5. მერკანტილიზმი და ადამიანთა გაუცხოება

მერკანტილიზმის მნიშვნელობა, უწინარეს ყოვლისა, იმაში მდგომარეობს, რომ იგი გვევლინება ეკონომიკის მეცნიერული განხილვის ერთ-ერთ პირველ ცდად, რაც გამოიხატა ეკონომიკური ცხოვრების მოვლენათა შორის მიზეზობრივი კავშირების გამოვლენასა და სისტემატიზებულ განხილვაში. ამის კარგი მაგალითია მერკანტილისტების საკმაოდ საეჭვო მტკიცება, რომ მიმოქცევაში არსებული ფულის მასის მერყეობა თითქოს ფასების მერყეობის პირველდაწყებითი მიზეზია. თანამედროვე გაგებით, აუცილებელია

ეკონომიკური პროცესების „მეცნიერული“ გამოკვლევა, რათა თვალი ვადევნოთ კაპიტალის საერთაშორისო მოძრაობასა და ცალკე აღებულ ქვეყნებში სავაჭრო ბალანსის განვითარებას შორის კავშირს.

მერკანტილიზმის მნიშვნელოვანი დამსახურებაა ისიც, რომ მან განსაკუთრებით ნათლად ასახა სულის მდგომარეობა, რომელიც დამახასიათებელია ახალი დროისათვის რენესანსის პერიოდიდან დღემდე. თანამედროვე ადამიანი თავისი ცხოვრების აზრს ხშირად ხედავს არა ისე, როგორც მას ხედავდნენ ანტიკურ დროში, არამედ ფულის გამომუშავების თვალსაზრისით. ამ გარემოებამ დიდად განაპირობა ეკონომიკური რევოლუცია, რამაც კაცობრიობის ერთ ნაწილში მიგვიყვანა წარმოებრივი ძალების ფანტასტიკურ განვითარებამდე. მან საფუძველი დაუდო სამრეწველო ეპოქას. საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოჩნდა ბურჟუაზია, რომელთა არსებობის გარეშე ძნელი იყო დღევანდელი ცხოვრების წარმოდგენა. თუმცა, მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს, რომ წარმოებრივი ძალები ასე განვითარდა ეპოქაში, როდესაც ადამიანი მისგან გაუცხოებული აღმოჩნდა და ჩვეულებრივი საზოგადოებრივი ურთიერთობები დაირღვა.

აღორძინების ეპოქაში ადამიანმა დაძლია ის უიმედობა, რომელიც ძველ სამყაროში თუ შუასაუკუნებობრივ ეპოქაში მისი მდგომარეობის საფუძველს წარმოადგენდა. მან დაიბრუნა თავისი იმედი, თუმცა, ამან მას საშუალება არ მისცა ხელახლა მიეღწია თემური ფასეულობების იმ ერთხმოვანი აღიარებისათვის, რომელიც ანტიკურ პერიოდში დამახასიათებელი იყო პოლისისათვის. ინდივიდი აღმოჩნდა იზოლირებული.

მერკანტილისტები ცდილობდნენ კომერსანტებისა და ფაბრიკანტების წარმოდგენას ერთიანი ჯგუფის სახით, რომელთა ინტერესები თითქოს მუდმივად ემთხვევიან და შეესაბამებიან ქვეყნის მმართველების ინტერესებს. ალბათ, აუცილებელი არ არის იმის ხაზგასმა, რომ ასეთი სურათები რეალურ საფუძველს მოკლებულია.

ცალკეული ქვეყნების ვაჭრები და ფაბრიკანტები მუდმივ კონკურენციაში იმყოფებიან, რამდენადაც აქ გასაღების ბაზარი შეზღუ-

დულია, თითოეული მათგანი ებრძვის მეორეს, ბაზარზე თავისი წილის გადიდებისათვის. კაპიტალისტურ სისტემაში კეთილდღეობისაკენ სწრაფვა მოიცავს თავისთავში იმ ფაქტს, რომ ხალხს, რომელიც მიეკუთვნება ფენას, რომელსაც ქონების დაგროვება შეეძლება, პრინციპში, ყოველთვის აქვს საწინააღმდეგო ინტერესები. გარდა ამისა, ვაჭრებისა და სახელმწიფოს ინტერესების დამთხვევა ყოველთვის მართალი არაა.

მერკანტილისტები მიისწრაფოდნენ ისეთი ეკონომიკური დოქტრინის შემუშავებისაკენ, რომელიც თავისი მდგომარეობით სასარგებლო იქნებოდა როგორც ვაჭართა ფენის, ასევე სახელმწიფოსათვის. თუმცა, ფაქტია, რომ პრაქტიკაში ორთავე მხარე სრულად ვერ დაკმაყოფილდებოდა.

მერკანტილისტების შეხედულებანი სოციალური ჰარმონიის შესახებ, მოგებისაკენ სწრაფვის პერიოდში, უსაფუძვლო აღმოჩნდა. კაპიტალისტურ საზოგადოებაში, რომელიც მაშინ წარმოიშვა, ეკონომიკის განვითარებაზე ზეგავლენას ძირითადად აზნაურები ახდენდნენ. მოსახლეობის ფართო ფენების მდგომარეობა შესამჩნევად გაუარესდა და წინააღმდეგობანი საზოგადოების დაბალ და მაღალ ფენებს შორის გამწვავდა.

კაპიტალიზმის წარმოშობა აღინიშნა ისეთი მომენტით, როგორიცაა განვითარებადი ანტაგონიზმი მეტად განვითარებულ ევროპულ ქვეყნებს შორის, რომლის დროსაც დასავლეთ ევროპამ მკაცრი საშუალებებით გააძლიერა თავისი სწრაფვა დანარჩენი სამყაროს დასაპყრობად. მერკანტილისტები, რა თქმა უნდა, არ ცდილობდნენ ამ ახალი ეკონომიკური სისტემის თვისებათა მიჩქმალვას. პირველ ყოვლისა, ამ პროცესებით შეირყა კოლონიზირებული ქვეყნები. კოლონიზატორები ხომ თავიანთ დარტყმებს აყენებენ როგორც მათ კულტურასა და ინსტიტუტებს, ასევე მათ ეკონომიკასაც.

ევროპელებმა, რომლებმაც კოლონიზაციის ისტორიაში პირველი ტალღები წარმოქმნეს, დაიწყეს „ღია ტერიტორიების“ ძარცვა. მოგვიანებით, ამ ქვეყნების სისტემატური ექსპლოატაციისას, ისინი რიგ წინააღმდეგობებს წააწყდნენ, კერძოდ, ხშირად არ

ჰყოფნიდათ არსებული სამუშაო ძალა. დაიწყო მონებით ფართო ვაჭრობა, რის შედეგადაც ამერიკის ნაწილი მონა-ზანგებით დასახლდა.

ამერიკაში ესპანელებმა შემოიღეს მონათა იძულებითი შრომა, მაგრამ ეს არასაკმარისი აღმოჩნდა, ისინი გადაერთვნენ აფრიკიდან დაპყრობილი შავკანიანების იმპორტზე. რამდენადაც ესპანელებს არ გააჩნდათ აუცილებელი დასახლებები აფრიკაში, მონებით ვაჭრობა ჰოლანდიელებმა, ინგლისელებმა და ფრანგებმა იკისრეს. მაგალითად, ცნობილია, რომ 1702 წელს საფრანგეთის კომპანიამ გვინეაში დადო ხელშეკრულება ყოველწლიურად 38 ათასი შავკანიანის მიწოდებაზე.

ეს და სხვადასხვა სახის მაგალითები ცხადყოფენ, რომ მერკანტილიზმის ეპოქის პოლიტიკური და ეკონომიკური წარმატებები საშუალებას გვაძლევენ დავასრულოთ ჩვენი მიმოხილვა ფუძემდებლური წინააღმდეგობების განხილვით. ეს წინააღმდეგობები სინამდვილეში აღიარებულ იქნა სხვადასხვა ავტორების მიერ. მათ შორის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი იყვნენ „უტოპისტები", რომლებმაც სცადეს ქონებრივი ერთობის იდეაში ახალი ცხოვრების წარმოსახვა.

ლიტერატურა

ა. ანიკინი, მეცნიერების სიჭაბუკე, თბ., 1989, თავი II.

ს.ბერაძე, გ.ჭანუყვაძე, ი.კრავცოვი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწ. 1, თბ., 1973, თავი 11.

გ.თოდუა, ეკონომიკურ მოძღვრებათა ისტორია, ნაწ. 1, თბ., 2004, თავი XIII.

ა.სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თბ., 1996, თავი III.

ა.სილაგაძე, ეკონომიკური აზრის ისტორიის საკითხები, თბ., 2001, თავი I.

ჯ. ზარიტონაშვილი, ეკონომიკურ მოძღვრებათა რეტროსპექტივა და თანამედროვე პრობლემები, წიგნი I, თბ., 1997.

Барщевская Н.Е., Промышленная политика Кольбера, Ворошиловград, 1940.

Белов М.И., Меркантилизм и его главные представители в странах Западной Европы, М., 1955.

Блауг Марк, Экономическая мысль в ретроспективе, М., 1994, თავი 1.

Всемирная история экономической мысли, т. 1, М., 1987, თავი 19.

Виллари П.Н., Макиавели и его время, пер. с итал., т. 1, М., 1914.

История Флоренции, თარგმ. იტალ., Л., 1937.

История экономических учений, М., 1983, თავი 11.

История экономической мысли, ч. 1, М., 1961.

Коган-Берштейн Ф.А., Экономические взгляды Бодена – «Средные века», В. 2, М.-Л., 1946.

Майбурд Е.М., Введение в историю экономической мысли от пророков до профессоров, М., 1996, თავი 7.

Меркантилизм, Ленинград, «Соцекиз..», 1956.

Меркантилизм и его разложение, М., 1956.

Мировая экономическая мысль, т. 1, М., 2004.

Поршнев Б.Ф., Народные восстания во Франции при Кольбере - в сб. Ср. века, М.-Л., 1946.

Реуель А.Л., Западноевропейский меркантилизм. Возникновение утопического социализма, М., 1959.

Реусль А.Л., Разложение меркантилизма и зарождение буржуазной классической политической экономии в Англии (Петти) и во Франции (Буагильбер), М., 1957.

Шумпетер И., История экономического анализа, т. 1, Санкт-Петербург, 2004, თავები 3,4,7.

Blaich Fr., Die Epoche des Merkantilismus, Wiesbaden, 1973.

Cauvirè R., Jean Bodin, auteur de la „Republique", P., 1916.

Cole G.W., Colbert and a century of French Merkantilism, N.Y.: 1939; 1964.

Farrere Caude, Jean-Baptiste Colbert, Paris: 1954; 1965.

Gaxotte P., Ludwig XIV, Frankreichs Aufstieg in Europa, München, 1951.

Heckscher E. F., Merkantelism, 2 Bde., Stokholm, 1931.

Kamp M.E., Die Staatswirtschaftlehre J.Boden, Bonn, 1949.

Lettres, Instruction et mémoires de Colbert, Paris:1861-82; 1834; 1979.

Machiavelli N., Opere, Mil-Naples, თარგმ. რუს., Избр. соч., М., 1982.

Makenroth C., Der Merkantelismus. 2 Bde. Jena, 1932.

Malettke Kl., J.-B. Colbert, Göttingen, 1977.

Mongredien Georges, Colbert, 1619-1683, Paris, 1963.

Montchrestien A., de: Traite de leconome politique. Paris, 1889.

Tersen A., John Hales, sa doctrine et son temps. Avallon, 1907.

გამომცემლობა „უნივერსალი"
თბილისი, 0128, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 1, ☎: 29 09 60, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge